

გელმწიფის კარის გარიგება.

Monumenta Georgica.

IV. L E G E S

№ 1.

Prof. E. Takaichvili

Institution des cours royales

Publicatio Universitatis Tphilisensis

Tphilis
1920

IV. კანონმდებლობა

№ 1.

პროფ. ექ. თაყაი შვილი

გელმწიფის კარის გარიგება

ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა.

ტფილისი
სტამბა „სახალხო საქმე“.
1920

დაიბეჭდა სიბრძნის შეტყველების ფაკულტეტის განკარგუ-
ლებით 5 მაისს 1920 წ.

დეკანი კ. კეკელიძე.

წინასიტყვაობა.

ცნობა ხელნაწერის შესახებ.

ხელნაწერი, რომელშიაც დატულია გარიგება კელმწიფის ქრისა, ჩვენ ვიპოვნეთ რამოდენიმე წლის წინათ ქართლში მოგზაურობის დროს ერთს გაპარტახებულს სახლში და ამოვიღეთ ნავაიდან, რომელიც ჩვენს თვალს წინ გამოგავეს ოთახიდან. ხელნაწერი პატარა ტანის არის, in 16°, სულ 16,4×12,2 სანტიმეტრით. დაწერილია ქაღალდზედ წვრილის ნუსხა ხუცურის ხელით და შვის მელნით, ხოლო სათაური და პირველი სიტყვა თითოეულის მუხლისა ნაწერია სინგურით. ტექსტი ერთ სვეტად არის დაწერილი. თითოეულს გვერდზედ ოც-ოცი სტრიქონია. ყდა აღარ შერჩენია, მაგრამ ეტყობა, ჰქონია. რვეულები აკინძულია. თავი და ბოლო აკლია, აკლია აგრეთვე შიგა-და-შიგ მთელი რვეულები და ცალკე ფურცლები. რვეულების სათვალავი აღნიშნული არ არის გარდა მესამე რვეულისა, მაგრამ აქაც სათვალავი ხუცური ასო 16 არა ტექსტის ხელით არის დაწერილი. რვეულში ექვსი ფურცელია და ამის საშუალებით შეგვიძლია დაახლოვებით გამოვარკვიოთ, თუ რამდენი რვეული აკლია თავში და შიგა-და-შიგ. რამდენი რვეული აკლია ბოლოში, გამოცნობა შეუძლებელია. დანადვილებით შეიძლება მხოლოდ თქმა, რომ ყოველ შემთხვევაში ერთი რვეული უეჭველად აკლია, ვინაიდან მეთერთმეტე რვეულზედ ტექსტი არ არის დამთავრებული, არამედ შეწყვეტილია. თავში ხელნაწერს აკლია ერთი რვეული. სულ უნდა ყოფილიყო დარჩენილი რვეულების მიხედვით თორმეტი რვეული, თუ ბოლოში მარტო ერთს რვეულს მივიჩნივთ ნაკლულად. ამათგან მთლად დაკარგულია პირველი, მეექვსე, მერვე, მათე და მეთორმეტე. მთლად დაცულია მეორე, მეოთხე,

მეშვიდე და მეცხრე, მესამე რვეულიდან უკანასკნელი ფურცელია დატული და პირველი ხუთი აკლია, მეხუთე რვეულიდან მარტო პირველი ფურცელია შენახული, დანარჩენი ხუთი აკლია, მეთერთმეტე რვეულს აკლია ორი ფურცელი. საერთოდ ნაკლულოვანი რვეულების ფურცლები (მე-3, 5 და მე-11-სა) ექვსია და უდრიან რიცხვით ერთს რვეულს. ამრიგად, თუ ხელნაწერს 12 რვეულით განვსაზღვრავთ, გამოვა, რომ სულ დატულია ხუთი რვეული და დაკარგულია შვიდი, ანუ დატულია 60 გვერდი და დაკარგულია 84. მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ბოლოს ხელნაწერს არა ერთი, არამედ რამოდენიმე რვეული უნდა აკლდეს და აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ სადაც ჩვენ შიგა-და-შიგ ნაკლულად თითო რვეულს ვთვლით, შეიძლება ორი ან მეტი აკლდეს, შეგვიძლია დავასკვნათ: საზოგადოთ ხელნაწერის ტექსტს და მასში მოქცეულს კელმწიფის კარის გარიგებას ჩვენამდის ნახევარსაც არ მოვლწევია.

შინაარსის მიხედვით ხელნაწერი ორ ნაწილად იყოფა. პირველი შეიცავს მეფის გიორგი ბრწყინვალის სამართალს ანუ ეგრეთ წოდებულს ძეგლის-დებს მთიულთაღმე. ამ ნაწილს უკავია სულ 23 გვერდი, დანარჩენი ნაწილი, 24—60 გვერდი, შეიცავს გარიგებას კელმწიფის კარისა-ს. პირველ ნაწილს თავი აკლია და ძეგლის დების შესავალი არ შენახულა, დატულია მხოლოდ ბოლო შესავლისა, რომელიც იწყება სიტყვებით: „...ჩნდა ერთმანერთის ღალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკუდილი, ცოლის წასვლა და დაგდება უბრალოსა...“ ამას გარდა გიორგი მეფის სამართალს აკლია შუაში კიდევ 20—26 მუხლი. დანარჩენი სრულად არის დატული. ამრიგად გიორგი მეფის სამართალი შედარებით ბევრად უფრო მცირე ნაკლით არის მოღწეული ჩვენამდის ამ ხელნაწერში ვიდრე ტექსტი კარის გარიგებისა. თუ 12 რვეულით განვსაზღვრავთ რაოდენობას ხელნაწერისას, ნაკლულოვანება ასე განაწილდება: გიორგი ბრწყინვალის სამართალს აკლია 22 გვერდი, ხოლო კელმწიფის კარის გარიგებას 62. აქ უნდა შევნიშნოთ კიდევ: ეს პირ-

ველი მაგალითია ჯერ-ჯერობით, რომ გიორგი მეფის სამართალი ცალკე ხელნაწერში გვხვდება. ამდენხანს ძეგლის-ღება გიორგი ბრწყინვალისა ცნობილი იყო მხოლოდ ვახტანგ მეფის ქართულ სამართალთა კრებულიდან.

არა სჩანს, თუ როდის ან ვისგან არის გადაწერილი ხელნაწერი. ქარხნის ნიშანი ქალაქისა ანუ ფილიპოპოლისა, როგორც ეტყობა, ყოფილა სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე, მაგრამ ვინაიდან ტანი ხელნაწერისა პატარაა, ეს ნიშანი ნახევრად არის დაკული ზოგ ალაგას (გვ. 34—35, 46—47). მეორე მთვარის ქვემოთ ერთს ადგილს ემჩნევა კიდევ მოგვძო ლათინური ასო A თითო პატარა წრით ბოლოებში და ორი წრით შუაში. ამას გარდა გვხვდება კიდევ მოგვძო ნიშანი მსგავსი ლათინურის Z თითო წრით თავში და ბოლოში (გვ. 21). სრულად ამგვარი ნიშნები ერთად ლიხაჩოვის გამოცემაში არ გვხვდება. ჩვენს ხელნაწერებში სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე მე-XVII საუკ. მეორე ნახევარში და მე-XVIII საუკუნეში მოიპოვება. მაგ. სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე სხვა ნიშნებთან ერთად გვხვდება 1696 წ. გადაწერილს ხელნაწერში საეკლესიო მუზეუმისა № 195 და მეორე ხელნაწერში № 121, რომელიც გადაწერილა 1715 წელს. წერის ხასიათის მიხედვით ხელნაწერი მე-XVII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს და ამაზე უადრესი ყოველ შემთხვევაში არ არის. მე-XVII საუკუნის მხედრულის ხელის ხასიათი აქვს აგრეთვე მხედრულს მინაწერს მე-7 გვერდის აშიაზედ, სადაც სწერია: თეთრი: რა არის: ანუ; დრაჰკანი: აქვე სხვა ხელით შემდეგ დროისა და მქრალის მელნით მიწერილია: ერთი: დრაჰკანი: ფულური ერთა: თეთრად: ორ მარჩილ ნახევარი: და: ერთა: თეთრი ხუთიანი: არი:

დრო კარის გარიგების შედგენისა.

არავითარი პირდაპირი ცნობა არა გვაქვს, თუ როდის არის შედგენილი ჩვენამდის მოღწეული გარიგება გელმწიფის კარისა. ამის გამოსარკვევად თვით კ. გარიგების შინაარსს უნდა მივმართოთ და მასში აღწუსული ისტორიული ამბების

და ისტორიული პირების დრო უნდა განესაზღვროთ. ამით ჩვენ შეგვეძლება გამოვარკვიოთ, რომელ საუკუნოების ადრე შეუძლებელი იქნებოდა მისი დაწერა და რომელ საუკუნის შემდეგ ვერ წარმოიშეებოდა ჩვენამდის მოღწეული კ. გარიგება. ეს დაახლოვებით შესაძლებელია, ვინაიდან ტექსტში ბევრი ისტორიული პირია მოხსენებული და მრავალ ფაქტს უჩვენებს ავტორი როგორც ძველს ამბავს, ძველ ისტორიულ მოვლენას. მაგალითად კ. გარიგებაში ვკითხულობთ:

„ამიერი ბედიელი მოსაფლავა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის (მეფისა). დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერძენთა მეფე გააქცია, მისსა (ქუთათლის) საყდარსა შიგან არის“ (14_{316—318}). ვინ არის ეს გიორგი მეფე? რასაკვირელია ეს არის გიორგი I, მამა ბაგრატ IV, რომელიც ეომებოდა ბერძენთა მეფეს ბასილ მეორეს, ხან სძლევდა მას, ხან ძლეული იყო მისგან. ბოლოს ბასილმა გაიმარჯვა და შერიგება მოხდა. გიორგი მეფობდა 1014—1027 წლებში. ის მართლა დასაფლავებულია ქუთაისის ტაძარში. ბედიაში, როგორც ვიცით, დაკრძალულია ბაგრატ III, გიორგი I მამა, რომელიც გადაიცვალა 1014 წ. ამ ფაქტების მიხედვით კ. გარიგების შედგენა არ შეიძლებოდა მე-XI საუკუნის ადრე მომხდარიყოს. ამასვე მოწმობს ფულის ღუკატის მოხსენება (6_{112—113}), რომელიც ეკუთვნის ბერძენთა მეფეს კოსტანტინე ღუკს (1059—1069). შემდეგ მოხსენებულია არსენ იყალთოელი, ცნობილი მეცნიერი, მოღვაწე და მოძღვარი დავით აღმაშენებლისა, რომელიც ცხოვრობდა მე-XII საუკუნის პირველ ნახევარში და რომელზედაც კ. გარიგებაში სწერია: „არსენ იყალთოელი, ეგეთი კაცი მტყუანი როგორ ეგების? (12_{262—263}). მოხსენებულია აგრეთვე მეფე გიორგი III, თამარის მამა, რომელიც გადაიცვალა 1184 წ.: „გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თვით ვერცხლის შეუქნია (ჯაქვის პერანგი) სალამასურის სახესა ზედა და მას ჩაიძმიდენ“ (2_{33—34}). თამარ მეფე მოხსენებულია კიდევ მეორე ადგილს და ჩამოთვლილია, თუ ვის რა თანამდებობა უბოძა (16_{353—367}). თამარი გადაიცვალა

1212 წ., მაშასადამე მე-XIII საუკუნის დამდეგაბდის ჩვენი კ. გარიგება ვერ დაიწერებოდა. ამას გარდა, რომ კ. გარიგება მე-XIII საუკუნეზედ ადრე ყოფილიყო შედგენილი, მასში მოხსენებულნი არ იქნებოდნენ ათაბაგი და აფხაზეთის კათალიკოსი. ათაბაგი მრავალ ჯერ არის მოხსენებული კ. გარიგებაში. მას მეორე ადგილი უჭირავს ვეზირთა შორის, პირველი ვეზირი კონდიდელი არის. კ. გარიგებამ იცის, რომ ათაბაგობის შემოღება ახალი მოვლენაა: „კონდიდელი მამა არს მეფისა. ათაბაგი ახალია“, ვკითხულობთ კ. გარიგებაში (19⁴³⁷—⁴³⁸). ათაბაგობის შემოღება საქართველოში ექვს გარეშე მეცამეტე საუკუნეს ეკუთვნის და ამაზე ადრე არ ყოფილა, ვინაიდან პირველ ათაბაგად ქარ. ცხ.-ში ჯერ მოხსენებულია ივანე ახალციხელი და შემდეგ ზაქარია მხარგრძელის ძმა ივანე, რომელსაც მიუხედავად ათაბაგობა თამარმა 1212 წლის ახლო ხანში¹⁾.

აგრეთვე აფხაზეთის კათალიკოსი ფაქტიურის ცნობებით მხოლოდ მარტო მე-XIII საუკუნის პირველ ნახევრიდან სჩანს. აზრი ვითომც აფხაზეთში 820 წელს დაარსებულიყოს ცალკე საკათალიკოსო ძლიერ საეკვოა²⁾. აფხაზეთის კათალიკოსის მოხსენება ჯერ-ჯერობით პირველად გვხვდება ჩვენ ერთს ლაშა გიორგის დროის სიგელში, რომელიც დაწერილია მეექვსე ინდიქტიონს გიორგი მეფისა, მაშასადამე 1218 წლის ახლო ხანში, თუმცა ამ სიგელს თ. ჟორდანიას გიორგი II მიაწერს, ესე იგი 1078 წელს, მაგრამ ეს შეცდომაა. სიგელი ეკუთვნის ლაშა გიორგის³⁾. შემდეგ აფხაზეთის კათალიკოსი მოხსენებულია დავით ნარინის დროს ორს სიგელში, ერთი ამათგანი 1290 წ. დაწერილი ჩვენ გვაქვს ხელში და ჯერ არ გამოგვიცია. მეორისა მარტო პირს მოუღწევია ჩვენამდის⁴⁾. ორი კათალიკოსი ქარ.

1) ქარ. ცხ. ბროსეს გამ. გვ. 318 და 332, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გ. 496, 526—527. მაგრამ ივანე ახალციხელის ათაბაგობა ძლიერ საეკვოა და მარიამ დედოფლის და თეიმურაზის ვარიანტებით არ მართლდება.

2) ტ. Жорданія. Абхазские католиконы, стр. 9.

3) თ. ჟორდანიას, ქორონიკები II, გვ. 50, ს. კაკაბაძე. შიომღვიმის სამი სიგელი, გვ. 11.

4) თ. ჟორდანიას, ქრ. II, გვ. 160.

ცხ-ში რუსუდან მეფის კურთხევის დროს, 1223 წ. არის მოხსენებული და ამ ორთა შორის ერთი აბხაზეთის კათალიკოსი უნდა იყოს¹⁾. შემდეგ საუკუნოებში მოხსენება აბხაზეთის კათალიკოსისა ჩვენს წყაროებში ჩვეულებრივია. აბხაზეთის კათალიკოსი კ. გარაგების მიხედვით ბეღიაში უნდა ცხოვრობდეს (14₃₁₈—325). ეტყობა აბხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების შემდეგ ქუთათელის როლი და პატივი შემცირებულა და ზოგი მისი უფლებანი სადაოთ გამხდარა.

კ. გარაგებაში მოხსენებულია რუსუდან მეფე, თამარის ასული, რომელიც მეფობდა 1223—1247 წ. აქ ვკითხულობთ: „მსახურთ-უხუცესი მანაველი რუსუდან მეფეს შეუყვანია სავიზიროსა და ვაჩნაძე შეუყვანია“ (19₄₄₈—448). აქედან ცხადია, რომ მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევარამდის ჩვენი კ. გარაგება ვერ დაიწერებოდა. მაგრამ ძველი კიდეც უფრო გვიან არის დაწერილი: კ. გარაგებაში მოყვანილია დავა ქუთაისის ეპისკოპოსის და აბხაზეთის კათალიკოსისა, რომლის გადაწყვეტაში ლაშქარსაც მიუღია მონაწილეობა, და აქ მოხსენებულია არიან მეფენი ვახტანგ და კოსტანტინე. ამის შესახებ კ. გარაგებაში ასე სწერია: „ოდეს პირველ ვახტანგ დალოცეს და მერმე კოსტანტინე, დაისარჩლნეს აფხაზეთის კათალიკოზი და ქუთათელი იოანე. ქუთათელმან ასე თქუა: „თუ აწ ორჯელსამჯერ ჩემს საყდარსა შიგან ორნი მეფენი დალოცვილან, და არ მემართლები, გვრგვნი ანუ სკიპტრა ჩემს საყდარსა შიგან არ დასდვა“. და მერმე ვეზირთ და ერთობილთ ლაშქართა თქვეს თუ „ქუთათელი უმართლე“. და სკიპტრა ქუთათელს გაუჩინეს, და მოანება აფხაზეთის კათალიკოზმა“ (14₃₁₈—325). აქ მოხსენებული ვახტანგ მეფე უნდა იყოს ვახტანგ II (1289—1292), დავით ნარინის ძე, ხოლო კოსტანტინე—ვახტანგ II ძმა, რომელიც მეფობდა დავით ნარინის შემდეგ, ესე იგი 1293 წლიდან. თუ ამათ მაგიერ ვიგულისხმებთ ვახტანგ III († 1304); დიმიტრი თავდადებულის შვილს, და კოსტანტინე II († 1414),

1) ე. თაყაიშვილი. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტ. გვ. 564.

ბაგრატ V ძეს, მაშინ შედგენა კარის გარიგებისა მეხუთმეტე საუკუნეს უნდა მივაწეროთ. მაგრამ ეს მეფენი დროთი ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულნი არიან, ხოლო ზემო მოყვანილი ტექსტის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ გახტანგის და კოსტანტინეს კურთხევა თუ ერთ დროს არ ყოფილა, ყოველ შემთხვევაში დიდი ხანი არ გასულა ერთის კურთხევიდან მეორემდის. ამიტომ ჩვენ აქ ვგულისხმობთ გახტანგ II და კოსტანტინე I. ამრიგად კ. გარიგების შედგენა ყოველ შემთხვევაში შეუძლებელია მივაწეროთ მეცამეტე საუკუნის დამლევის ადრანდელ დროს. ამავე დასკვნას ამტკიცებს კიდევ მეორე გარემოება: ჩვენს ძეგლში ნათქვამია, ამირ-სპასალარობა და მანდატურთ-უხუცესობა ზოგჯერ ერთს კაცს აქვსო და უფრო შანშეთ სახლის არის ეს თანამდებობაო: „პატივი მისი (ამირ-სპასალარისა) და მანდატურთ-უხუცესისა სწორი არის და ესეც იქნების, რომე ორივე ერთსა ქონდეს. და უფრო შანშეთ სახლის არის“ (19₄₄₃—₄₄₈). მართლაც ჩვენ ვიცით, მანდატურთ-უხუცესობა და ამირ-სპასალარობა შანშეს სახლის ანუ მხარგრძელთა სახლის ხელთ იყო. შანშე I († 1261) იყო მანდატურთ უხუცესი. მისი შვილი ზაქარია († 1281) — ამირ-სპასალარია, მეორე მისი შვილი ივანე მანდატურთ-უხუცესი. ივანეს შვილი შანშე II ერთ და იმავე დროს ამირ-სპასალარიც იყო და მანდატურთ-უხუცესიც. შანშეს მეორე შვილი მხარგრძელი ოცახალი იყო კიდევ 1295 წელს¹⁾. ყველა ზემოთმოყვანილი კარგათ ცნობილი ისტორიული ფაქტები მოწმობენ სისწორეს კარის გარიგების ცნობებისას და გვაძლევენ საბუთს დაწერა ჩვენი ძეგლისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულის შემდეგ დროს მივაწეროთ. თუ ეს ხანა ჩვენი ძეგლისათვის *terminus ante* არის, *terminus post* იქნება 1169 წელი, ანუ უკეთესთქვათ, მე-XV საუკუნის მეორე ნახევარი. ყოვლად შეუძლებელია ამაზე უგვიანესდროს მივაწეროთ შედგენა თუ დაწერა ჩვენი ძეგლისა, ვინაითგან ამ დროს შემდეგ საქართველო დანაწილდა და ერთ-მეფობა მოიხსო. კარის გარიგება კი შედგენილია სწო-

1) Brosset. Additions, p. 362.

რედ იმ დროს, როდესაც საქართველოში ჯერ კიდევ ერთმეფობა იყო. ძეგლის მიხედვით საქართველო არ არის დაყოფილი ორ თუ სამ სამეფოდ და ცალკე სამთავროებად. ქართლი, კახეთი, იმერეთი და ზემო ქართლი მთელის ქაროხის ხეობით ერთ სამეფოს შეადგენს. ყოველგვარს საქმეში მონაწილეობას იღებენ ამერ-იმერნი და ამერ-იმერის მოხელენი: ერისთავნი, ქართლის ერისთავი, სამცხის სპასალარი და დადიანი—ყველა მეფესძღვნობენ (28₃₃₀—333). იშხნელი; მაწყვერელი, ბედიელი, კყონდიდელი, ქართლის კათალიკოსი, ძნანი გარესჯელნი მეფის კარისადმი ილტვიან. ეს შეუძლებელი იქნებოდა მე-XV საუკუნის მეორე ნახევრის შემდეგ, როდესაც საქართველო გაიყო სამ სამეფოდ და ცალკე სამთავროებად. მაშასადამე კ. ტარიგება შედგენილია არა უადრეს მეცა. შეტე საუკუნის დასასრულისა და არა უგვიანეს მეხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ეს არის უმთავრესი დასკვნა დროს შესახებ კარის გარიგების დაწერისა. მაგრამ შეიძლება ეს დრო შევზღუდოთ და მოსაზრება გამოვთქვათ, რომ ძეგლი უნდა ეკუთვნოდეს მეოთხე-მეხუთმეტე საუკუნეს, განსაკუთრებით გიორგი ბრწყინვალის დროს (1318—1346). მეცამეტე საუკუნიდან მეხუთმეტემდის ეს ერთად ერთი ღირს შესანიშნავი დრო იყო, როდესაც საქართველო გაერთიანდა, მონღოლთა უფლება დაეცა და ერთმეფობა დამკვიდრდა. შემთხვევით კი არ უნდა იყოს გიორგი ბრწყინვალის სამართალი და კარის გარიგება ერთად მოქცეული ჩვენს ხელნაწერში, არამედ ეს ორი ძეგლი ერთ და იმავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს. ამას ემოწმება თანამდებობა სამცხის სპასალარისა (15₃₃₂—333), რომელიც გიორგი ბრწყინვალემ მიუბოძა სარგის II († 1334), ბექას შვილის.

ამას გარდა ერთი ცნობა ვახუშტი ბატონიშვილისა ეთანხმება ჩვენს მოსაზრებას, რომ ჩვენამდის მოღწეული ძეგლი გიორგი ბრწყინვალის დროის უნდა იყოს. ვახუშტი აღნიშნავს რა, რომ „ფლობასა თათართა ყეენობისასა რომელიმე წესნი შეიშლებოდნენ“, შემდეგ განაგრძობს: „ხოლო შემდგომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველ-

სა ზედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა. ვიდრე შიხთა მეფეთა სპარსთათა გამოჩინებისამდე¹⁾. ჩვენ, როგორც ქვემოთ დავინახეთ, ჩვენამდის მოღწეულს კარის გარიგებას არა ესცნობთ კანონმდებლობად რომელიმე ერთი მეფის მიერ შემუშავებულად და გამოცემულად, მაგრამ ეს შეკრება და აღნუსხვა ძველი წესებისა და მათი რედაქცია ადვილად შესაძლებელია მეფის განზრახვით და დავალებით შეესრულებიოს მის კარის კაცს ანუ მოხელეს. ასე თუ ისე გიორგი ბრწყინვალეს რაღაც ღვაწლი მიუძღვის ძველი წესრიგის აღდგენაში და მის ჩამოყალიბებაში, და ჩვენი ძეგლიც ხშირად ისტორიულად აღნიშნავს, თუ რომელ მეფეს რა ხელისუფლება და მოხელეობა განუწესებია.

სად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძეგლის შესახებ ლიტერატურაში.

კარის გარიგებაში საკმაო ცნობები მოიპოვება კითხვის გამოსარკვევად, თუ საქართველოს რომელ ნაწილში დაუწერიათ ანუ შეუდგენიათ ჩვენამდის მოღწეული კ. გარიგება. ამ ნიშნების მიხედვით ძეგლის შემდგენელი უნდა სწერდეს თავის შრომას უთუოდ დასავლეთ საქართველოში, იმერეთში, და არამც და არამც აღმოსავლეთ საქართველოში. კარის გარიგების ავტორის სიტყვით აშერი მაჩვენებელია იმერეთისა, დასავლეთ საქართველოისა, და იმერი—აღმოსავლეთ საქართველოისა და ზემო ქართლისა. კ. გარიგებაში ვკითხულობთ: „ამიერი ბედელი მოსაფლავეა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის“ (11₃₁₆). გარიგება რომ ქართლში ან აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფილიყო დაწერილი, ავტორი იტყოდა: „ამიერი ბუდიქა“ და სხვა. მეორე ადგილს სწერია: „რა სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ იმერით იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევაზი და გოლგოთელი, მათ რაჲ ეთაყვანენ, კელნი შეფემან ნოხთა ზედა დასხნეს“ (14_{311—315}). აქ ჩამოთვლილ ეფისკოპოზთა კათედრები ზემო ქართლში არის და კ. გარიგება რომ აღმოსავლეთ საქართველოში იყოს დაწერილი, ავტორი

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა, გვ. 34—36.

იტყვდა: „რა სწორად ეპისკოპოზნი მოვიდნენ აშერიტ იშხნელი“ და სხვა. ამგვარი მაგალითები ცხად ყოფენ, რომ კ. გარიგება დასავლეთ საქართველოშია დაწერილი. შესაძლებელია იმ დროს, რა დროსაც ჩვენი კ. გარიგება იწერებოდა, მეფის რეზიდენცია ქუთაისში იყო და აშერიტ მაშინ ავტორისათვის რასაკვირველია იმერეთი იქნებოდა. არის კიდევ გარემოება, რომ მელიც ნებას გვაძლევს მოსაზრება, მხოლოდ მოსაზრება, გამოვთქვამთ, რომ კ. გარიგება გელათში ან გელათის მახლობლათ არის დაწერილი: ერთს მუხლში ჩამოთვლილია მეფის მისართმევი საწელიწდისთაო ძღვენი და სხვათა შორის სწერია: „გელათური ძღვენი საქარმაგეო სეფისკვერი, სამი შეკანული ლეინო, ზუთხი და სატალახე ცხენი ფიცხლავ მოაგებონ საქრისტეშობოთ მომავალსა“ მეფესო (15333—338). ამ სტრიქონების დამწერი რომ სხვა ადგილს ყოფილიყო და არა გელათში, ანუ მის მახლობლად, იტყვდა: „მომავალსა“ მეფესაო. უფრო განმარტებით ავტორს შეეძლო ეთქვა: „ფიცხლავ მოაგებონ აქ გელათს მომავალსა მეფესაო“, მაგრამ ენა კ. გარიგებისა მეტად ლაკონიურია და ამ შემთხვევაში არც საჭირო იყო გავრცელება, რადგანაც უბრალო ზმნის თვისართი მოსაღებოდ ხატავს იმას, რისიც აღნიშვნა ავტორს სურდა. ტექსტიდან სჩანს, რომ ჩვეულებათ ჰქონია მეფეს საქრისტეშობისთვოდ გელათს გამგზავრება და მონასტერს ძღვენი უნდა მიეგებებია წინ. ნუ იფიქრებთ, რომ ძღვნის მირთმევა მარტო გელათის მონასტერს ემართა. დავით გარესჯას უფრო დიდი ძღვენი და სხვა მოვალეობა ედვა თავზედ (15339—342). ზემოთქმულიდან ჩვენ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კ. გარიგება ან გელათშია დაწერილი ან გელათის მახლობლათ ქუთაისში, სადაც იმ დროს მეფის რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო.

კარის გარიგება არა თუ ქუთაისში ანუ გელათშია შედგენილი, არამედ იმ გარიგების წიგნის პირი უნდა იყოს, რომელზედაც ბუნდოვანი და მოკლე ცნობა ბატონიშვილს ვახუშტის აქვს თავის ისტორიაში. ვახუშტი გვაუწყებს, თუ რა წყაროები ჰქონია მას ხელში მის მიერ შედგენილი ქრონოლოგიური

ცნობებისათვის და სწერს სათაურში: „ქრონიკონები ჩვენ მიერ პოენილნი წიგნებთა შინა და სახელნი წიგნებთა არიან ესენი: იმერული ძველი გარბეების წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნათ განყოფილი, იმერული სძილის პირი ეტრატისა, ტლაშაძის აღმოწერილი ქრონიკონები, გუჯარნი ბარათიანთა, თუმანიანთა და სხვათათა“ (ქარ. ცხ. ტომი მეორე, გვ. 237). მეორე აღგილს ვახუშტი უფრო გარკვეულად სწერს იმერული ძველი გარბეების წიგნის გამო:

„ხოლო უმეტეს განმამართლებელი სხვათა პოენილთ ქრონიკონებთ გარდა და მოწამე აქ აწერილთა ესე არს, რამეთუ ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი თამარიდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველის გარბეების და სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა, რამეთუ ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე, ძისა ალექსანდრესა, სწერს: „ესე მეფე მოკულა, ეს მეფე მოკლეს“ და შემდგომად გიორგისა ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთ მეფე მოკულა, აქ ქვეყნით სახელსკდებენ, ვითარცა ქართველთ მეფეს გურიელმან სძლო მოხისს, კახთ მეფე ლევან მოკულა. ხოლო იქ უქვეყნოდ, მეფე დიდი ბაგრატ მიიცვალა, ალექსანდრე მიიცვალა. ამათ მუნ აჩენს ერთ მეფობასა და აქ გაყრას: გონიერმან თვთ განიხილოს, ვინათგან იმერეთს არს აღწერადი და არა ქვეყნობით ახსენებს, მაშკვალად ერთმეფობა ყოფილა და შემდგომად განყოფა“ (იგივე, გვ. 8, შენ. 1).

უმეტესი ნაწილი მესხური დავითნის ქრონიკისა, სულ 11 ფურცელი, დაცულია დღემდის, ხოლო დავითნიდან, რომლის დამატებათ ეს ქრონიკა ყოფილა, ჩვენამდის მოაღწია 4 ფურცელმა¹⁾. დედანს გელათურის გარბეების და სამართლის წიგნისა და მისი ქრონიკისა ჩვენამდის არ მოუღწევია, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ჩვენი კ. გარბეება და ძველისდება მთიულთაღმა გიორგი ბრწყინალისა იმ ძველი გარბეების და სამართლის წიგნის ზირა, რომელსაც იხ-

¹⁾ იხ. ჩვენი სამი ისტორიული ზრონიკა და შესავალი ამ წიგნისა, გვ. 129.

სენიებს ვახუშტი. სახელი ძველი გარიგების და სამართლის წიგნა ზედ გამოკრილია ჩვენი კ გარიგებისასუის, ვინაითგან იქ კელწიფის კარის გარიგებად არის და სამართლის წიგნიც გიორგი ბრწყინვალისა. უფრო ვრცლად ვახუშტის ამ გელათური გარიგების და სამართლის წიგნის კრონიკა ჰქონია ხელში დედნის თუ პარის სახით და ეს ცნობები ვრცლად შეუტანია თავის ისტორიაში. ამა თუ იმ სახით ვახუშტი რამოდენიმეთ კ. გარიგების ტექსტსაც იცნობს, მაგრამ ვრცლად არ სარგებლობს, თუ ვერ სარგებლობს ამ ცნობებით. ვახუშტის ცნობები სახელმწიფოს ხელისუფალთა და მოხელეთა შესახებ, რომელიც მას მოჰყავს თავის გეოგრაფიის შესავალში, ძლიერ მოკლეა, მაგრამ საზოგადოთ ეთანხმება ზოგ ნაწილს კ. გარიგების ცნობებისას. განსაკუთრებით ცნობები კყონდიდლის ხელისუფლების შესახებ თითქმის იგივეა, რაც კ. გარიგებიდან ვიცით. მაგრამ მთელად რომ კ. გარიგება ვახუშტის ჰქონოდა ხელში, გვგონია მეტს ცნობებს შეიტანდა იქიდან თავის შრომაში. წარმოუდგენელია ვიფიქროთ, რომ ვახუშტიმ გვერდი აუქცია იმ საუცხოვო ცნობებს, რომელიც კ. გარიგებაში მოგვეპოება და არც ერთს სხვა წყაროდან ცნობილი არ არის. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ვახუშტის ნაწილობრივ სკოდნია ეს შრომა და არა მთელად. ზოგიერთ ხელისუფალთა წოდება-სახელებს, რომელიც კ. გარიგებაში გვხვება, ვახუშტი სრულიად არ იხსენიებს, მაგრამ მან კარგათ იცის, რომ როსტომ მეფემ მე-XVII საუკუნეში ძველი ქართული ანუ. უკეთ ვსთქვათ, ძველად საქართველოში მიღებული ხელისუფალთა და კარის კაცთა სახელები სპარსული სახელებით შესცვალა. ვახუშტი სწერს: „ხოლო როსტომ მეფემ კელისუფალთა უწოდა: მსანურთ-უხუცესსა—ჯორჩიბაში, მონათ-უხუცესსა—ეუღარადასი, სანსპეტსა სარდარი, მეჭურჭლეთ-უხუცესსა მოღარეთ-უხუცესი და მეჭურჭლეთ-ხუცესი არღარა, არც იგი წინათ მოღარეთ ხუცესი; ჩუნჩერასსა—სუფარჩი, ჩანჩაგირსა—სეფრაქეში, მანდატურთ-უხუცესსა—ეშიყადასი, მანდატურსა—სოჭბათიასუდი, ბოჭაქელსა—ელაიდაჯი, მსაჯულთ-უხუცესსა—მდივანბეგი; ეზოს-მოდღარსა—ნაზირი, მესტუმრეთ-უხუცესსა—მეჭმანდარი, მწე-

რადსა—მეშრიბი, ხუროთ-მოდღვასა—სარაიდარი, და ეჭიბი არ-
ღარა, ჯამედ მგზავსი მისი შეითარი. ხოლო სხესანი კელასუფა-
ნი იუქენ აგრეთვე, ჯამედ კაღად ეიზიდბაშია რიგის შესძინა
ეჭიბი მუსტოფა და მენში. კვალად შეკარესა — უაფიში და ასის-
თავსა—უზბაში¹⁾).

აქ ჩამოთვლილი ძველი სახელები ზოგიერთთა გამოკლე-
ბით იგივე სახელებია, რაც კარის გარიგებაში გვხვდება.

ისტორიკოსი ი. ჯაფახიშვილიც იმ აზრის არის, რომ ვა-
ხუშტის „უეკველია ერთ-ერთ წყაროდ კარის გარიგებას ექნე-
ბოდა“²⁾. მაგრამ ამავე დროს ი. ჯაფახიშვილი შესაძლებლად
თვლის, რომ ვახუშტის მიერ მოხსენებული „გელათური ძველა
კარიგების და სამართლის წიგნი“ შეიცავდეს გელათის მონასტ-
რის გარიგებას და სამართალს. ეს ის „გენათის საყდრის ძველი
იადგარი და გვიჯარი“ უნდა იყოს, განაგრძობს ი. ჯაფახიშვი-
ლი, „სადაც დაურეგების წესი და სამონასტრო სამართალი წე-
რებულა, რომელიც მოხსენებულია იმერეთის მეფის ბაგრატ
III 1545 წ. სიგელში“³⁾. აქ ავტორი უჩვენებს ერთს ჩვენ მიერ
დაბეჭდილს გელათის გუჯარს, რომელშიაც მოხსენებულია ეს
ძველი იადგარი და გვიჯარი⁴⁾. ჩვენ ამ აზრს ვერ ვიზიარებთ:
რომ ქრონოლოგიური ცნობები, რომელიც ვახუშტის მოჰყავს
თავის ისტორიაში, ყოფილიყო იადგარში და გვიჯარში, ავტო-
რი ამ წყაროებს დავისახელებდა, ისე როგორც მესხურ და-
ვითნს იხსენიებს და გუჯრებს ბარათიანთა. თუმანიანთა და
სხვათა. ის კი კარიგების და სამართლის წიგნს ასახელებს და ეს
სახელწოდება უფრო შეეფერება ჩვენს კარის გარიგებას და გი-
ორგი ბრწყინვალის სამართალს, რომელიც თან დართული აქვს
კ. კარიგების ტექსტს. ამიტომ ჩვენ გვგონია, ვახუშტის ძველი
კარიგებას და სამართლის წიგნი იმერეთს გელათური არის კელმწი-
ფის კარის გარიგების და გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა. გვ. 38—40.

2) ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდი, გვ. 302, 304.

3) იქვე, გვ. 232.

4) საქართველოს სიძველენი, ტ. I, გვ. 20, გამოცემა პირველი.

დედანი; ვახუშტის დროს გელათში დაცემი თავისი ქრონოლოგიური ცნობებით. მოხსენებული ხელნაწერის ქრონოლოგიური ცნობები ჩვენ შეგვინახა თვით ვახუშტიმ და უფრო ვრცლად კიდევ შეუტანია თავის შრომაში პარიჟში დაცული ქართული ქრონიკის შემდგენელს¹⁾. თვით ის გარემოება, რომ ქრონოლოგიური ცნობები ამ გელათურ ძეგლი გარიგების და სამართლის წიგნმა გიორგი ბრწყინვალისა იწყებოდენ, მოწმობს, რომ წიგნი გიორგი ბრწყინვალის დროს უფრო გვიან არ ყოფილა გადაწერილი. ვახუშტის შენიშვნა, რომ იმერეთს არს ჯდქერიჯიო, რასაკვირველია ქრონოლოგიურ ცნობებს ეკუთვნის, მაგრამ ეტყობა ხელნაწერიც იქ ყოფილა გადაწერილი და თუ ჩვენს ზემო მოყვანილ მოსაზრებას მივიღებთ, კ. გარიგებაც იქ უნდა იყოს შედგენილი გიორგი ბრწყინვალის დროს.

ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კარის გარიგება.

კელმწიფის კარის გარიგების მსგავსი ძეგლი ჩვენ მარტო ერთი გვაქვს, ეს არის დასტულამალი მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისისა, რომელიც შედგენილია და გამოცემული ვახტანგ მეფის მიერ. დასტულამალი არის კანონმდებლობა ანუ „წესა და განკება სამეფოსა დარბაზობისა“ და ამის გამოცემის და დაკანონების მიზანი იყო, „რათა ეოველნი კელის-უფაღნი და მოქმედნი დარბაზის რიგისანი ესრეთ (როგორც დასტულამალშია) იქცეოდენ და განაგებდენ თჳს თჳსნი მოხელენი საკელთა თჳსთა და წესითა შემსგავსებითა იქცეოდენ“²⁾. აქ საკიროდ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ ვახტანგ VI არ იცნობს სრულებით ჩვენს კარის გარიგებას. ის არც ერთს მაგალითს არ უჩვენებს ამ გარიგებიდან. არც ერთი შედარება არ მოჰყავს, თუ როგორ იყო ძველათ. ის აკანონებს მხოლოდ იმას, რაც როსტომ მეფის დროს იყო შემოღებული და უმატებს კიდევ თავისას. ვახტანგ მეექვსეს რომ ჩვენი გარიგება სცოდნოდა, ის უსათუოდ გამოიყენებდა მას და ღირსეულადაც დაათვასებდა. ყოველ შემთხვევაში ამის

1) ე. თაყაიშვილი ი. სამი ისტორიული ხრონიკა, შესავალი, გვ. 142—144

2) დასტულამალი, პ. უმეკაშვილის გამოცემა, გვ. 3.

ტექსტს შეგვინახავდა თავის დასტულამაღთან ერთად, ისე როგორც მან შეგვინახა თავის სამართალთან ყველა სხვა მეფეთა კანონმდებლობა, რომელიც მოიპოვა საქართველოში. მაგრამ საკითხავია, შეიძლება თუ არა ჩვენს კარის გარიგებაშიაც ვიცნათ ისეთივე კანონმდებლობა ანუ განწესება რომელიმე მეფისა, როგორიც ვახტანგ მეფის დასტულამაღია? ჩვენ გვგონია არა. ჩვენი კარის გარიგება საერთოდ ოფიციალური აქტი არ არის. ის არ არის განწესებული და გამოცემული ერთი მეფის მიერ როგორც სახელმწიფო კანონმდებლობა, აჩამედ შედგენილია რომელიმე კარისკაცის მიერ პრაქტიკულის საჭიროებისათვის, პრაქტიკულის მიზნით, როგორც სახელმძღვანელო კარის კაცებისათვის, ხელისუფალთათვის და საზოგადოთ ყველა მოხელეთათვის. ეს არის ერთგვარი კრებული, კოდექსი, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისა, მეფის კარის წესრიგისა, მოხელეთა და ხელის-უფალთა უფლება-მოვალეობისა, რომელიც დაკანონებული იყო სხვა და სხვა დროს სხვა და სხვა მეფის მიერ და კანონად და ჩვეულებად შემოღებული. ადვილად წარმოსადგენია, ავტორს ეს შეესრულებიოს მეფის დავალებით, მაგრამ მეფეს ის თავის მხრით არ დაუკანონებია და სახელმწიფო აქტით არ უქცევია, არ უბრძანებია ვახტანგ VI მსგავსად, რომ ყოველნი კეღისუფალნი და მოქმედნი ამ წესით განაგებდენ საკეფოთა თჳსთა. ამით აიხსნება, რომ კარის გარიგებაში დიდი ადგილი აქვს სუბიექტიურ მხარეს, ავტორის პირად შეხედულობას, მის მოსაზრებას და პოლემიკას სხვა კარის გარიგების ავტორებთან. ცხადია, ასეთი კილო, კერძო შეხედულება და პოლემიკა შეუძლებელი იქნებოდა მეფის საკანონმდებლო აქტში.

ავტორი ანუ შემდგენელი კ. გარიგებისა უსათუოდ კარის კაცია, მას პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს მეფესთან, ის მოხელეა და ზოგჯერ აღმასრულებელი ზოგიერთი სადარბაზო წესისა. ეს ცხადია სწანს შემდეგი ადგილიდან: „წვევა სამთა საბატიოთა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია და ჰატრონისგან არ მასმია, მისმან კეთილმან“ (13₈₂ — 83).

ავტორი პატრონს, მეფეს, ფიცულობს, რომ მას არ სმენია მეფისაგან, რომ საწოლის მწიგნობრის საქმე იყოს წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა. რასაკვირელია, ამის თქმა მხოლოდ მეფესთან დაახლოვებულს კარის კაცს შეეძლო. ამას გარდა ავტორი მეფის მხლებელია მოგზაურობის დროს დამისი ბრძანების მიმღები და ამსრულებელი. ის სწერს: „აღის კალას ოდეს მათი (მეფის) შვილი მოვიდა, შეიყარნეს, კათალიკოზ[ი] თანა ჰყვა და აღს ეკლესიის კარს დგა¹⁾“. და რაჲ წვევის ჟამი მოვიდეს, საწოლის მწიგნობარი ინასარიძე პატრონ[ი]ს წინაშე დგა, და პატრონმა ბ[რ]ძანა: „ვინ უწყის კათალიკოზიო?“ და მიბ[რ]ძანეს მე: „ვაწვევო“ (13^{83—88}). აქედან ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია, მეფის მოხელეა, მისი მახლობელია. არისკიდევ მესამე ადგილი, სადაც ავტორი სწერს: „მაგრამ მე ვიცი პატრონისა ბრძანებად, რომე ოთხნივე (მეფენი) დაისმიან დიდროანითა სკამითა“ და სხვა (1^{271—272}). მართალია ამ ადგილს სიტყვა ვიცი-ს მაგიერ სწერია კადი, მაგრამ ეს შესწორებაც რომ უარეყოთ, მაშინაც ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია და მეფესთან ასე თუ ისე ახლო დგას. მაგრამ არა სჩანს, თუ რა მოხელეა ავტორი, რა თანამდებობის პირია. ხოლო ერთი შეიძლება ითქვას, ის ვეზირი არ არის, მაგრამ არც საწოლის მწიგნობარზედ და ამირეჯიბზედ ბევრად დაბალი მოხელე არის. რაკი ამირეჯიბის მაგიერ მას მიანდევს კათალიკოსის წვევა. ის შეიძლება გამგეთ-უხუცესი იყო, ვინაითგან განმგეთ-უხუცესი თანამშრომელი იყო ამირეჯიბისა. აქსაქიროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ: როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ავტორი კარის გარეგებისა მეფის კარის კაცია, ამით არ გვინდა ვამტკიცოთ, ვითომც კ. გარეგებას შედგენის დროსაც ის უსათუოდ მეფის კარზე იყოს, ადვილად შესაძლებელია, ავტორი ამ ძეგლის დაწერის დროს უკვე ყოფილი კარის კაცი იყო და ან ქუთაისში ან გელათში იყო დამკვიდრებული, თუ მართლა ძეგლი ამ ადგილებშია დაწერილი.

1) სოფელი ალი ერთი ქართლშია, გორის მაზრაში, მეორე სამცხეში, ფოცხოვის ხეობაში, სადაც მშვენიერი ტაძრის ნანგრევებია დაცული.

რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კარის გარიგების შედგენისათვის.

რაკი გამოიკვეთა, რომ ავტორი კ. გარიგებისა თვით მეფის კარის კაცია ანუ ყოფილი კარის კაცი, ამიტომ ექვს გარეშეა, რომ ის აგვიწერს უმთავრესად იმ წესწყობილებას, რომელიც არსებობდა საქართველოში მის დროს, რომლის მოწამე და ზოგჯერ აღმასრულებელი თვით იყო, მაგრამ ეს წესწყობილება ძლიერ რთულია, ის გამომუშავდა თანდათანობით საუკუნეთა განმავლობაში და არა შემოღებულ იქმნა ერთი რომელიმე მეფის დროს. ექვს გარეშეა, ყოველ ბრწყინვალე მეფობას თავის კარის გარიგება ჰქონდა. ერთი მეორესაგან ზოგ რამეში განირჩეოდა. სხვა და სხვა ხელისუფლება სხვა და სხვა დროს იყო შემოღებული. ზოგ მოხელეს მეტი პატივი ენიჭებოდა, ზოგი მცირდებოდა. აქ საკირო იყო ამ სხვა და სხვა განწყობათა და წესრიგთა სისტემაში მოყვანა, ერთგვარი კოდიფიკაცია, ერთგვარი ჩამოყალიბება. ეს უკისრია ჩვენი კ. გარიგების შემდგენელს. მას ყოველ ექვს გარეშე ჰქონია ხელში წინანდელი კარის გარიგება, არა ერთი, არამედ რამოდენიმე, სხვა და სხვა ავტორებისა. როდესაც ის უჩვენებს სხვა კ. გარიგების ავტორს, ჩვეულებრივად ხმარობს სიტყვას „დაუწერია.“ მაგალითად: ამ ოთხთაგან ერთა საჯდომი მარჯვენით დაუწერია... (12₂₈₉—270); საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია (13₂₈₃); აწ ვინათგან დაუწერია (13₂₈₂); ზოგა ვი[ე]თმე ასრე უწერია (12₂₆₀—261). შემდგენელი ჩვენი კ. გარიგებისა მაშინ იხსენიებს სხვა კ. გარიგების ავტორებს, როდესაც მათ აზრს და ნაწერს არ ეთანხმება, არღევს, ეკამათება, პოლემიკას უწევს. სხვისი აზრის გასაბათილებლად ის ხან მეფეს, პატრონს, იმოწმებს, მას ფიცავს. მაგალითად ის ამბობს: „წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია, და პატრონისაგან არ მასმია, მისმან კეთილმან!“ (13₂₈₁—284). ზოგჯერ ის ცნობილ ისტორიულ პირის ავტორიტეტით სარგებლობს და მის ნაწარმოებს მიმართავს სხვისი აზრის გასაბათილებლად. ასეთი ავტორიტეტია მისთვის აკსენ იყადოქდი, რომ

მლის ლექსის პირველი ტაეპი: „ვეგინ ნაჭარმაგვეს შეფუნი თორ-
მეტნი ჰურად ჩაესხნეს“, მოჰყავს მას იმის დასამტკიცებლად, რომ
არა თუ ოთხი მეფე, არამედ თორმეტიც ერთად დაისმიან პუ-
რობის დროს: „ასენ იუალთოელი ეგეთი კაცი მტუჟანი (ტყუი-
ლის მთქმელი) როგორ ეგების“-ო, დასძენს ჩვენი ავტორი
(12₂₆₀—268). აგრეთვე არღვევს ავტორი სხვა კარის გარიგების
შემდგენელის აზრს, რომ წვევა სამთა საბატოთა ვეზირთა საწო-
ლის მწიგნობრის მოვალეობა არისო. ამ შემთხვევაში ის მაგა-
ლითს უჩვენებს და მოწმობს, რომ აღიქმულას ყოფნის დროს
პატრონმა მას, ჩვენს ავტორს, უბრძანა კათალიკოსის წვევა,
თუმცა საწოლის მწიგნობარი ინასარიძე იქვე პატრონის წი-
ნაზე დგა, ხოლო მეორეს წელს პატრონს განუცხადებია
რომ სამთა ვეზირთა წვევა ამერეჯიბს მართებსო დარომ ეს ასე
ყოფილა, ამას სოფრამისიქეც მოწმობსო, შენიშნავს ავტო-
რი. თუმცა ავტორი ჩვენი კარის გარიგებისა ამგვარი საბუ-
თებით არღვევს წინა ავტორის კარის გარიგების ცნობებს, მა-
გრამ ზოგჯერ უთმობს და თანხმად დარჩეს ისე, როგორც დაუ-
წერია წინა ავტორს: აჟ ვინაიგან დაუწერია, აწიოს საწოლის მწი-
გნობარმა“, აბოლოებს ერთს თავის შენიშვნას ავტორი (23₂₉₂).

კ. გარიგების წყაროდ მარტო ყოფილ კ. გარიგების წიგ-
ნები კი არ აქვს ავტორს, არამედ ის სარგებლობს ისტორიუ-
ლი საბუთებით, მატთანებით და ნამეჴნავად ქართლის ცხოვ-
რებით. მან იცის ამ წყაროების მეოხებით, თუ რომელ მეფეს
რომელი მოხელეობა შემოუღია, ვის რა წესი მიუღია და სხვა.
მან იცის, რომ გიორგი მეფეს, თამარის მამას, ჯაჴვი სეფეთა-
თვის ვერცხლისა შემოუღია საღმასურის სახესა ზედა (23₃₃—34).
მან იცის, რომ ათაბაგი შედარებით ახალი ვეზირია, მან იცის
რომ მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მიუფს გაუზდია ვეზირად და
სხვა. ხოლო რაც შეეხება ქართლის ცხოვრებას, მაჴ მოჰყავს
ვრცელი ტექსტი თამარ მეფის ისტორიკოსიდან, რომელიც
სიტყვა სიტყვით ეთანხმება კარის გარიგებაში მოყვანილს ცნო-
ბებს. შესადარებლათ მოგვყავს აჟ ორივე ტექსტი:

კარის გარიგება:

ერისთავნი და კელის მკონებე-
ბელნი დიდისა თამარ მეფისა: .
რომელიცა განაჩინა და ერთ
ნებითა შვდსავე სამეფოსა დი-
დებულთა ბ[რ]ძანა დამტკიცე-
ბად ჰყოინდლად. მწიგნობართ-
უხუცესად და ვეზირად გაზრდი-
ლივე მამისა მათისა მეფეთ მე-
ფისა ანტონე გლონისთავისძე,
კაცი ბრძენი და გონიერი, პატ-
რონთათჳს სვანი, ერთგული და
შემცნებელი საურავთა. და გა-
ნაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის
მეარგძელი, კაცი გვარიანი და
აღზრდილი ლაშქრობასა შინა.
და უბოძა ლორე სათავადო და
სამთავრო სომხითსა შინა. და
გააჩინა და უბოძა კიაბერს მან-
დატურთ-უხუცესობა და უბოძა
არგანი ოქროსა კელთა მისთა
და შთააცევს საფრამანგი ტან-
სა მათსა და დასვეს სელებითა
ოქრომჰედლითა რომელიმე მარ-
ჯვენით მისა და რომელიმე მარ-
ცხენით. და კჳლად უბოძა მე-
ჰურჰლეო უხუცესობა დიდსა და
გვარიანსა კაცსა კახაბერსა ვარ-
დანის ძესა, და მსახურთ-უხუ-
ცესობა ვარდან დადიანსა, და
ჩუხჩარებობა მარუშინსა, ძესა
ჩახჩურებისასა, და უბოძა ამი-
ლახობობა გამრეკელსა თორელ-
სა.. იამას იქით აკლია მთე-
ლი რვეული ანუ ექვსი ფურ-
ცელი)

ქართლის ცხოვრება:

(თამარ მეფემ ..) თანადგომითა
და ერთნებაობითა შვიდთავე სა-
მეფოთა დიდებულთათა ბრძანა
დამტკიცებად ჰყონდიდლად, მწი
გნობართა უხუცესად, ვაზირად
გაზრდილივე მამისა მათისა მე-
ფეთ მეფისა ანტონი გლონის-
თავისძე. კაცი ბრძენი და გო-
ნიერი, პატრონთათჳს ერთგუ-
ლი და შემცნებელი საურავთა
და გააჩინა ამირ-სპასალარი სა-
რგის მეარგძელი, კაცი გუარი-
ანი და აღზრდილი ლაშქრობა-
თა შინა ჰაბუკობათა და უბოძა
ლორე სათავადო და სამთავრო
სომხითსა შინა და გააჩინა და
უბოძა კიაბერსა მანდატურთ
უხუცესობა და მისცა არგანი
ოქროსა კელთა მისთა და შთააც-
ვეს ტანსა საკრამანგი მათსა და
დასვეს სელებითა ოქროჰედლი-
თა რომელიმე მარჯუენით მის-
სა და რომელნიმე მარცხენით.
და კჳლად უბოძა მეჰურჰლეო-
უხუცესობა დიდსა და გვარიან-
სა კაცსა კახაბერსა ვარდანის
ძესა, და მსახურთ - უხუცესობა
ვარდანს დადიანსა, ჩუხჩარაბო-
ბა მარუშინსა, ძესა ჩუხჩარები-
სასა .. და უბოძა ამილახობა
გამრეკელსა თორელსა .. (ქართ.
იხ ბა, მარიამ დედოფლის ვა-
რიანტი, გვ. 410—411. ბროსეს
გამოცემა, გვ. 282—283).

კარის გარიგებაში ზემო აღნიშნული ტექსტი უფრო კარ-
გათ არის შენახული, ხოლო ქართლის ცხოვრებაში იგივე ტე-

ქსტის აღდგენა შეიძლება მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების მიხედვით, რომელნიც ჩვენ ნაჩვენები გვაქვს ჩვენს მარიამ დედოფლის ქართლის ცხოვრების გამოცემაში. და ამის მიხედვით მოგვეყვას ზემოთ ქარ. ცხოვრების ტექსტი. ის გარემოება რომ მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების საშუალებით შეიძლება აღდგენა ამ ადგილისა, რომელიც შეუნახავს უცვლელად კარის გარიგებას, ცხადათ გვიჩვენებს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ვარიანტებს ქართლის ცხოვრების ტექსტის აღდგენის და შესწავლისათვის. ავტორი კარის გარიგებისა იხსენიებს კიდევ ზოგიერთ პირებს და ეპყრობა მათ სიტყვას თავის აზრის დასამტკიცებლად. მაგალითად, ავტორი იმოწმებს ვილაც სოფრომისძეს, რომლის თქმით ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევა მეფეს მიუხდევია ამირეჯიბისათვის და არა საწოლის მწიგნობრისათვის, როგორც სხვა კარის გარიგებაში წერებულა (13²⁸⁸—290).

ასეთ უტყუარ საბუთებს ემყარება ავტორი კარის გარიგებისა და რასაკვირელია მისი ცნობები დიდ ღირებულებას წარმოადგენენ ჩვენთვის.

წესრიგი ჩვენი კარის გარიგებისა, უნდა ვიფიქროთ, საერთოდ სრულდებოდა საქართველოში არა თუ ერთმეფობის დროს არამედ საქართველოს სამ სამეფოდ გაყოფის შემდეგაც, მაგრამ რასაკვირელია უფრო მცირე მაშტაბით. ხოლო ახალი წესრიგი, ახალი გარიგება, შემოიღო როსტომ მეფემ სპარსეთის კარის გარიგების მიხედვით მე-XVII საუკუნეში, როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ. რომ კარის-გარიგებაში მოხსენებულნი წესნი და განჩინებანი ცხოვრებაში იყო გატარებული და სავალდებულო იყო ყველასათვის შემდეგ დროშიაც ამას, მოწმობს ერთი მერმინდელის ხელით (მე-XVIII საუკ.) მინაწერი დავით-გარესჯის ტყავის სიგელზედ 1479 წლისა, № 6 საგკლესიო მუზეუმისა:

„ქ: დიდის¹⁾. უდაბნოს დავით გარეჯის. ძღვენი უნდა. მიერთმო-

1) თ. გორდანიას შეცდომით კითხულობს: „დოდოს“ (ქრ. II, გვ. 300).

დეს. ქარ[თ]-

ველთ მეფეს. და კახთ მეფეს. ქ: ექუსი ქვევრი თაფლი:-

ქ: სამი ქვევრი კაპრის მწნილი:-

ქ: სამი ცოცხი. ის ცოცხი ფარეშთ-უხუცეს. უნდა გბაროს.

ნიადა. დილაზედ დო-

რსა და სუზანზედ სამჯერ. უნდა. გადმოუსვამდეს. ორი

მლდელ მონაზო-

ნი უნდა. გამოარჩიოს. მამამა კარგნი მოწესენი, და კარ-

გნი მწიგნობარნი. და კარგნი

მოქაშენი. ამათის. კელით უნდა მიართონ ძღვენი. ყველიერის.

კვირას. და მარხ-

ვაში მონაზონები მეფის. კარზედ. უნდა, იყვნენ იმათ. უნდა

იწესონ. და მარხვის. დღესასწ-

აული იმათ აღასრულონ. აღდგომის. დღეს. ჟამი უნდა წი-

რონ და უთხოვლათ.

წამოვიდენ. დიდს. მამას იახლნენ. ახალს. კვირიაკეს. მართლ-

მადიდებელთ მეფეთ. უნდ-

ა. აღტვირთონ. ჯორები და კარაულები. მრავლის სანოვაგით.

და შესაწირავით. და მო-

უძღვანონ. დიდსა. მამასა და. წმიდათ კრებულთ:-“

თუ ამას შევადარებთ რაც მოთხრობილია მე-29 მუხლში ჩვენი გ. გარიგებისა (15₃₃₉—352) და აგრეთვე ერთს ადგილს მე-16 მუხლისა (7₁₄₀—142), დავრწმუნდებით, რომ არსებითათა განწესება დავით გარესჯის მოვალეობის შესახებ სამეფო კარის წინაშე უცვლელად სავალდებულოდ დარჩენილა შემდეგ საუკუნოებშიაც.

ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა.

ენა კარის გარიგებისა უჩვეულოა ჩვენთვის. ჩვენ არა გვაქვს გამოქვეყნებული სხვა ნაწარმოები, რომლის ენა მსგავსი იყოს კარის გარიგების ენისა. ეს ენა ერთობ ლაკონურია, გძელი ფრაზები და სხოლასტიური ფორმები აქ არ არის სრულდებით. აზრი ყოველთვის მოკლედ მოკრილია. მრავალ სიტყვაობა უკუგდებულია. ხშირად სიტყვები აკლია, თქვენ უნ-

და უფრო აზრით მიხედვით, რა უნდოდა გამოეთქვა ავტორს, ვიდრე ეს იქ ნახმარი სიტყვებით არის გამოთქმული. სიმარტივით კარის გარიგების ენა უფრო საკანონმდებლო ძეგლების ენას მოგვაგონებს და გიორგი ბრწყინვალის სამართალს შეიძლება რამოდენიმეთ დაუახლოვოთ, თუმცა თვალსაჩინო მსგავსება კი არ არის. პროვინციალური ფორმები გვხვდება ზოგჯერ და ამით აიხსნება სიტყვები: ვირემდი ვიდრემდის მაგიერ (17₃₉₁). რამე რომ-ს მაგიერ (18₄₂₁), მუხე მუნვე-ს მაგიერ (2₁₆) და სხვა. ასეთი სიტყვები: როგორიც არის მეგრული სიტყვა ურთუმელი — უთავო (ო-რთუმელი მეგრულად მუთაქას, თავის დასადებს ნიშნავს. I. Кипшидзе Грамматика Мингрельскаго языка, стр. 307) და ჩაფლა (მეგრულად ჩაფულა, სვანური ჩაფულ) ერთ და იმავე დროს ფეხსაცმელის და საჩუქრის მნიშვნელობით (15₃₅₂), მოგვაგონებენ დასავლეთ საქართველოს და ავტორი კ. გარიგებისა იქიდან უნდა იყოს. ხშირია სინტაქსური ანომალიებიც. მაგალითად ერთგვარი დამატებანი ხშირად სხვა და სხვა ბრუნვაშია, როგორც ეს შეუსწორებელ ტექსტს ემჩნევა მე-7 მუხლისა (3_{41—49}). მაგრამ ასეთი მოვლენა ტექსტის დამახინჯებითაც შეიძლება ავხსნათ.

ტექსტმა კარის გარიგებისა არა თუ ნაკლულად მოაღწია ჩვენამდის, არამედ ძლიერ გარყვნილადაც. ტექსტი დაყოფილია მუხლებად. ყოველი მუხლი იწყება სინგურით ნაწერ სიტყვით ანუ სიტყვებით. სათვალავი მუხლებს არა აქვთ და ამ გამოცემაში ჩვენ დაუფრთეთ. სულ ჩვენამდის მოღწეულს ტექსტში 39 მუხლია. ამათში მე-10, მე-19, მე-34 ნაწყვეტად არის მოღწეული, მე-9, მე-18, მე-30, მე-33 და მე-39 ნაკლულად. ექვს გარეშეა, რომ ზოგიერთი მუხლები კარის გარიგებისა თავის ადგილზე არ არის, არეულია გადაწერის დროს, ან არეულად და ნაკლულად ყოფილა დედანში, რომლიდანაც გადმოუწერიათ. მაგალითად მეოთხე მუხლი იწყება სიტყვებით: „ეს ზემოთ დამაკლდა: კმალი ამიჯახორსა არტყია დარბაზობასა ზედა“. ზემოთ კი პირველ სამ მუხლში ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი დარბაზობის შესახებ. დარბაზობის წესი იწყება მეო-

ცე მუხლის ბოლოდან (12₂₅₈) და თავდება ოცდა მეცხრე მუხლით, სადაც სწერია: *და'რუღლა დარბაზის წესი* (15₃₅₂). ცხადია, ზემო მოყვანილი შენიშვნა ამილახორის შესახებ ამ მუხლების შემდეგ უნდა ყოფილიყო და არა თავში კარის გარიგებისა, ანდა დარბაზობის წესი მესამე და მეოთხე მუხლებს შუა უნდა ყოფილიყო მოთავსებული. ასეთივე შენიშვნა გვაქვს ჩვენ მონადირეთ-უხუცესის შესახებ მეოცე მუხლში (11₂₃₈), სადაც ეკითხულობთ: „მონადირეთ-უხუცესის, ზემოთ დაგვწყვიტა“, მაგრამ ეს შენიშვნა სწორია, ვინაიდან მართლა ზემოთ პირველს და მეორე მუხლში მონადირეთ-უხუცესის შესახებ არის ცნობები. ამას გარდა მეორე ნახევარი მეხუთე მუხლისა (2_{34—38}), სადაც ამილახორის დაჯდომის წესი იხსენიება, უფრო მეოცდამეტე მუხლის ნაწილს უნდა შეადგენდეს, რომელშიაც მოთხრობილია ჰურობის ანუ მეჯლიშის დროს დასხდომა და წესრიგი (გვ. 17—18). მეცამეტე მუხლში სწერია: „განმკეთ-უხუცესისა კან მიღება ზემო დამაწყვიტა“ (5_{95—96}), ხოლო ზემოთ გამგეთ-უხუცესის შესახებ არაფერი სწერია, მაგრამ ეს იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ამის ზემოთ დედანს ხუთი ფურცელი აკლია. ნაკლულოვანებით აიხსნება აგრეთვე, რომ არ მართლდება შენიშვნა. „ძმანი გარესჯელნი და თორმეტი უდაბნოთანი, ვითარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარსა სუფრისასა“ (17_{381—382}). ქვემოთ კი ამით შესახებ არაფერი არ სწერია.

ბევრი გაუგებრობა ტექსტისა სიტყვების და ფრაზების გამოშვებით აიხსნება, თუმცა ენა კარის გარიგებისა საზოგადოდ ლაკონიურია, ფრაზები მოკლედ მოკრილი, მაგრამ ყოვლად შეუძლებელია ამით აფხსნათ ისეთი მოვლენა, როგორიც მეშვიდე მუხლში გვხვდება. აქ მთელს მუხლში შესმენილი არ არის. ჩვენ აზრით მიუფმატეთ საკითხავია, ესე იგი მოსაკითხავია, რადგანაც აშკარაა, რომ უმცროსს ხელისუფალს უფრო-სი ხელისუფალი უნდა მოეკითხა აღდგომა დღეს. ფრაზების გამოშვება ეტყობა კიდევ მეექვსე და მეშვიდე მუხლებში (იხ. გვ. 3, უკანასკნელი ორი შენიშვნა), აგრეთვე მე-17 მუხლში (გვ.

8, შენ. 2), მე-33 მუხლში (გვ. 17, შენ. 1) და სხვა ადგილებში. ზოგჯერ სიტყვები შეცდომით არის გამეორებული (იხ. გვ. 7, შენ. 2; გვ. 8, შენ. 1, ხოლო დამახინჯება სიტყვებისა და აქედან წარმომდგარი გაუგებრობა ფრაზებისა ჩვეულებრივია. ამიტომ ჩვენ საჭიროთ დავინახეთ შეძლებისამებრ ზოგიერთი ასეთი სიტყვები შეგვესწორებინა, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ჩვენ აღნიშნული გვაქვს სხოლიოში, თუ რა ფორმით იყო წარმოდგენილი სიტყვა დედანში. მოგვყავს აქ ნუსხა ზოგიერთ შესწორებათა:

აშვერილისა	აშვერილსა (6)
ტყვის მცველი	ტყის მცველი (10)
სახლისა	საკელოსა (59)
სამი სახელი	სამასი სახლი (93)
ვეზირთა	ვეზირია (100)
ზედა დამდგომელი	ზედამდგომელი (!05)
გარდაფაორონ	გარდაფარონ (123)
მაფლთ	ჩაფლთ (139)
წერითა	სელითა (149)
საგაზროსა	საგაზიროსა (166)
არა	რა (166)
მაფისა	მეფისა (169)
მერმე	მერემეთ (191)
სამოშაოს	სამუშაოს (234)
დასწერეს	დასწერს (246)
ტოელთა	ტაოელთა (266)
უყალთელი	იყალთოელი (263)
შარვან შალენნი	შარვან-შაჰენნი (267)
კაცი	ვიცი (271)
გაბლებითა	ტაბლებითა (273)
რაჲ იყო	არა იყო (291)
ბერებთა მეფე	ბერძენთა მეფე (317)
დარ	და არ (321)

მთი
კმის

ზით (326)
კამს (466)

ზოგიერთი შემოკლებანი სიტყვებისა აღნიშნული გვაქვს აგრეთვე სხოლიებში. ციფირები სხოლიებისა მძიმემდის უჩვენებენ სტრიქონის რიცხვს. ხოლო მძიმეს შემდეგ, თუ მერამ დენე სიტყვაა სტრიქონისა მარცხნიდან დაწყებული.

ზოგიერთი შესწორება, რომელიც ჩვენ შემოგვაქვს სიტყვების თუ ასოების მიმატებით ფრჩხილებში, გამოწვეულია ტექსტის აზრის მსვლელობით და იმ წინააღმდეგობით, რომელიც შეუსწორებლად აშკარა ხდება. მოვიყვანთ ერთს მაგალითს. მე-20 მუხლის ბოლოს სწერია: „ზოგთა ვი[ე]თმე ასრე უწერია, ვითა ტრაპიზონელ[ნი] და შარვან-შანშე და სომეხთა მეფე რა მოვიდნენ, საჯდომი ერთი არის ოთხთავე“ (12₂₆₀—262). შემდეგ ამისა ავტორი ეკამათება ავტორს ამ სიტყვებისა და არსენ იყალთოელის ლექსის მოყვანით ამტკიცებს, რომ დავით აღმაშენებელს (მეფის სახელი მოხსენებული არ არის, მაგრამ თავისთავად იგულისხმება) ნაქერმაგვეს თორმეტი მეფე დაუსხამს ერთად: „ესენი ჩაესხენ ნაჭარმაგვეს და თორმეტი დასხდეს“ (12₂₆₇). და ამის შემდეგ ავტორს დასკვნა გამოჰყავს და კითხულობს, თუ დავითმა თორმეტი ჩასხა ერთად, ერთი საჯდომით, „ოთხნი რად ვერ დაეტეოდეს“-ო (12₂₆₈). აშკარაა, ეს კითხვა და პოლემიკა უსაფუძლო იქნებოდა, რომ იმ ზოგთა ვი[ე]თმეს ნაწერი ზემოთ სწორად იყოს მოყვანილი ჩვენს ტექსტში. ცხადია, ზოგთა ვი[ე]თმეს ნაწერში ყოფილა: საჯდომი ერთი არ არის ოთხთვეო, ან მსგავსი ამისა. ამიტომ ჩვენ აქ ფრჩხილებში მიუმატეთ არ. კიდევ უნდა აღვნიშნოთ ერთი სიტყვის შესწორება, რომელიც უამისოდ ჩვენთვის გაუგებარი რჩება. მე-34 მუხლი ნაწყვეტად არის მოღწეული. აქ რაღაც დიდი ცილობა ყოფილა ორ კათალიკოსთა შორის და ნახმარია ასეთი ფრაზა: „არ მოედის კათალიკოსსა, რომე არავი ქვეშეთ შექმოდესო:“ სიტყვა არავი ქარის სახელია ლიონტოსის და ლიფსის საშუალ მკროლის საბას განმარტებით, ანუ ჩრდილო-აღმოსავლეთის ქარია ჩუბინაშვილის განმარტებით, მაგრამ ამ

მნიშვნელობით ეს სიტყვა აქ ყოვლად მიუღებელია, ამიტომ ჩვენ გვგონია, რომ აქ შეცდომაა და აწავი-ს მაგიერ უნდა ყოფილიყო აწავაქი, რომელიც მღვდელ-მთავრის. შესამოსელს ნიშნავს საბას განმარტებით და აზრით აქ უღდება. შეცდომის ჩადენა გადაშწერის მიერ აღვილად იხსნება, რადგანაც შემდეგი სიტყვა ასო ქ-ით იწყება. მრავალია სხვა შესწორებანიც, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს სიტყვების თუ ასოების მიმატებით. ყველა მიმატებული ასოები, რომელნიც ქარაგმის გახსნით არ არის გამოწვეული, ჩასმულია ფრჩხილებში. რასაკვირელია, მრავალი შესწორება, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს, საცილობელი და სადავოა, მაგრამ ეს პირველ ცდა არის ძრიელ გარყვნილად მოღწეულის ტექსტის შესწორებისა და სრული აღდგენა მისი მომავალზეა დაჰოკიდებული.

აზრის გაგება ჩვენი ძეგლისა ხშირად დამოკიდებულია იმაზედ, თუ როგორ დავსვამთ სასვენ ნიშნებს. ტექსტში არავითარი სისტემა არ არის დაცული გარდა იმისა, რომ ყოველი მუხლის დასასრულის უზის სამი წერტილი, იშვიათად ორი. ამას ჩვენ ვიცავთ. სხვა შეძახევებაში აქა იქ წერტილია ნახმარი, მაგრამ ხშირათ ერთი წინადადება მეორესაგან წერტილით არ არის გაყოფილი. ამიტომ ნიშნების დასმა დიდი საპასუხისგებო საქმეა. მოვიყვან ერთ მაგალითს. იქ სადაც ჭყონდიდლის და ათაბაგის შესახებ არის ლაპარაკი (437.—441) ჩვენ ასე გვაქვს წარმოდგენილი:

„ჭყოინდეღი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ლია. ჭყოინდეღისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ[ს] მწიგნობართ უხუცესობა ჭყოინდეღისა. გასულა ათაბაგი დიდი და საბატო და ძჳრად ოდესმე იქმნების. ჭყოინდეღს ქვეშით ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამირ-სპასლარი დასხდეს“. მაგრამ შენახულის ტექსტის მიხედვით თითქო უფრო სამართლიანია ასე დაუსვით ნიშნები:

„ჭყოინდეღი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ლია. ჭყოინდეღისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ მწიგნობართ-უხუცესობა ჭყოინდეღისა. გასულა ათაბაგი დიდი და საბატო, და ძჳრად ოდესმე იქმნების ჭყოინდეღს ქვეშით ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამირ-სპასლარი დასხდეს“.

პირველი ვარიანტით ჟყონდიდელი მწიგნობარიც არის და მწიგნობართ-უხუცესიც და მის ქვემოთ ჯდებიან დარბაზობის დროს ათაბაგი და ამირ-სპასალარი. მეორე ვარიანტით სულ ამის წინააღმდეგი აზრი გამოდის: ათაბაგობის შემოღების შემდეგ ჟყონდიდელს შერჩენია მხოლოდ მწიგნობრობა და **არ მწიგნობართ-უხუცესობა** და ძვირად, იშვიათად, იქნებოდა, რომ ოდესმე ჟყონდიდელს ქვემოთ ათაბაგი და ამირ-სპასალარი დამსხდარიყვენ. აქ გადაჭრით თქმა, თუ რომელი ვარიანტია უფრო მისაღები, ძნელია, ვინაიდან ადვილი წარმოსადგენია, ჟყონდიდლის როლი და პატივი შემცირებული იყოს ათაბაგობის შემოღების შემდეგ და განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც ჩვენი კ. გარიგება იწერებოდა. ძნელია აგრეთვე გადაჭრით თქმა როგორ სჯობია ნიშნების დასმა: **მიბ[რ]ძანეს მე: „ვაწვეო“,** თუ **მიბრძანეს: „მე ვაწვევო“** (13₂₈₈).

სასულიერხო ბიძნი კარის გარიგებაში მოხსენებულნი და მო-
ძღვართ-მოძღვარი.

საეკლესიო და სასულიერო დაწესებულებათა შესახებ სრული ცნობები კ. გარიგებაში არ არის, ალბათ ნაკლოვანების გამო. საეკლესიო და სასულიერო საქმეების გამგე კ. გარიგების მიხედვით არის ჟყონდიდელი: **გელათისაგან კიდე საუღარნი და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და ჭაც საეკლესიონი დასნი არიან ყველა ჟყონდიდლის და საწოლის მწიგნობრის საკელისა[ა],** ეკითხულობთ კ. გარიგებაში (4₅₇—59). გელათი, როგორც სჩანს, სტავროპოგია არის, თავის საქმეებს თვით განაგებს და უმაშვალათ ექვემდებარება მეფეს. ასეთივე უფლება ჰქონდა წინეთ მინიჭებული დავით აღმაშენებლის მიერ შიომღვიმის მონასტერს, მაგრამ, ეტყობა, ჩვენი კ. გარიგების შედგენის დროს ეს უფლება მას აღარ შერჩენია. გარდა ჟყონდიდელისა კ. გარიგებაში მოხსენებულნი არიან ორთავე კათალიკოსი, მცხეთისა და აბხაზეთისა, და ეპისკოპოსნი: ქუთათელი, ბედიელი, იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევერი და გოლგოთელი. უკანასკნელის მონასტერი, თუ ეს იერუსალიმის გოლგოთა არ არის, უნდა მდებარეობდეს

სამცხე-საათაბაგოში, ვინაითგან ამ მხარის საეპისკოპოსო კათედრებთან არის მოხსენებული: „რა სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ ამიერით, იშხნელი, მაწყევრელი, ანჩელი, მტკეპარი და გოლგოთელი“ (14₃₁₁—312). ერთი გოლგოთა ქართლშიაც იყო და სამთავისის სამწყსოს შეადგენდა, მაგრამ იქ ეპისკოპოსი არა მჯდარა და ყოვლად შეუძლებელია ის მონასტერი აქ იგულისხმეოდეს¹). ზემოაღნიშნულ ეფისკოპოსთა შორის ყველაზე დიდი პატივი აქუს იშხნელს (14₃₁₄—315) და მისი სწორი პატივი აქვს ქუთათელს (14₃₂₆—327). აქედან ცხადია, რომ კარის გარიგების შედგენის დროს იშხანის კათედრას დიდი მნიშვნელობა ჰქონია, როგორც ტაოს ეპისკოპოსის საჯდომს. ამას ვერ ვხედავთ ჩვენ მეორე ძეგლში: „წესი და განგება კურთხევისათვის მეფის დროსა, თუ ვითარ დაჰსხდენ მღუდელთ-მთაჟარნი სრულად საქართველოსანი. ამ ძეგლში იშხნელ ეპისკოპოსს ერთის ვარიანტის მიხედვით მე-10 ადგილი უჭირავს და მეორე ვარიანტით მე-11 და ორივე შემთხვევაში მაწყვერელზედ ბევრად დაბლათ დგას, ვინაითგან მაწყვერელს მე-5 ადგილი აქვს მინიჭებული²). აქედან დასკვნა შეიძლება გამოვიყენოთ, რომ ხსენებული ძეგლი უფრო გვიან არის შედგენილი ვიდრე კ. გარიგება. ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ძეგლში მარტო აღმოსავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებია ჩამოთვლილი და ზემოქართლისა. დასავლეთ საქართველოდან მარტო ჯეჯილიდელია მოხსენებული და მხოლოდ ერთს ვარიანტში აფხაზეთის კათალიკოსიც, არც ქუთათელს, არც ბედიელს, არც მოქველს, არც ცაიშელს და არც სხვა დასავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებს აქ ადგილი არა აქვთ. რას მოასწავებს ეს თუ არ იმას, რომ ეს ძეგლი საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფის შემდეგ არის შედგენილი და განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოსათვის. დიახ, ძეგლი „თუ ვითარ დაჰსხდენ მღუდელთ-მთაჟარნი სრულად საქართველოსანი“ ანუ აღსავალთაჟს „სამღუდელ-

1) თ. უორდანი, კრ. II, გვ. 275.

² ექ. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი I, გვ. 78 და 84.

მთავროთა საუღართა“ უფრო გვიან არის შედგენილი, ვიდრე ჩვენი კარის გარიგება და შედგენილია მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოსთვის. ეს ძველი მეხუთმეტე საუკუნის აღრიხდელი არ უნდა იყოს.

დიდი პატივი აქვს კ. გარიგებით მინიჭებული მოძღვართ-მოძღვარს. საბა ორბელიანის განმარტებით მოძღვართ-მოძღვარი უფროსი წინამძღვარია ეხლა მოძღვართ-მოძღვარს უწოდებენ მღვდელს, რომელიც სხვა მღვდელთა მოძღვარია და მათ ახსარებას ჩამოართმევს ხოლმე. ძველად მოძღვარი მასწავლებელს ერქვა. ასეთის მნიშვნელობით არის ეს სიტყვა ნაზმარი სახარებაში, ასეთისავე მნიშვნელობით იხმარება კ. გარიგებაშიც, ასე რომ მოძღვართ-მოძღვარი ნიშნავს მასწავლებელთა მასწავლებელს, მეცნიერთა მეცნიერს. მას მოწაფეები ყავს ზ მოწაფეებითურთ მობძანდება სამეფო დარბაზს, როდესაც მიიწვევენ. კ. გარიგების მიხედვით მოძღვართ-მოძღვარი ბერია და ეპისკოპოსის ხარისხიც უნდა ჰქონდეს. ის ყოველთვის პირველად იხსენიება ოთხ წარჩინებულ და დიდ ხარისხოვან მონაზონთა შორის. ეს ოთხი მონაზონი არის: მოძღვართ-მოძღვარი, კუონდიდელი და კათალიკოზნი ქართლისა და აბხაზეთისა (12₂₇₆ — 277, 13₂₈₉ — 290). მოძღვართ-მოძღვარს უფრო მეტი პატივი აქვს ვიდრე სხვა ეპისკოპოსებს, მეტი პატივი აქვს ვიდრე ქართლისა და აბხაზეთისა კათალიკოსებს. პატივი მისი სწორია კუონდიდლის პატივისა, მაგრამ ზოგჯერ ამასაც მეტობს. მეფე მას ეპყრობა განსაკუთრებულის ყურადღებით ზ განსაკუთრებულის პატივის მინიჭებით. როდესაც მოძღვართ-მოძღვარს დარბაზს მიაწვევენ, მას უნდა აახლონ დარბაზის ერნი, ესე იგი კარის კაცნი, დიდებულნი, და გაუგზავნონ ერთი ჯორი ზ სამი ცხენი თვით მოძღვართ-მოძღვარისათვის ზ ორი მისთა მოწაფეთათვის. კარისგ არიგებაში ასე სწერია: მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზს აწვიონ, და შინაური დარბაზის ერი უნდა და ერთი ჯორი და სამი ცხენი მოძღვართ-მოძღვარისათვის და ორნი მისთა მოწაფეთათვის (12₂₇₉ — 281). კარის გარიგებაში, სადაც სამი წარჩინებული ხარისხის ბერია ნახსენები, ესე იგი კუონდიდელი, ქართლისა კათალიკოსი და აბხაზეთის კათალიკოსი, პირვე-

ლი ადგილი ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარს უჭირავს, პირველად ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარია მოხსენებული. მაგალითად კარის გარიგებაში ვკითხულობთ: მწღე ჩვენთა და ბაზით ათქს ოთხთავე, მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭეოინიდეღსა და სომთა ვეზირთა, ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა და მანდატურთა-უხუცესსა (12₂₇₆—278). მეფე უფრო პატივით იღებს მოძღვართ-მოძღვარს, ვიდრე ჰყონდიდელს, კათოლიკოსებს და სამს პირველ ხარისხოვან ვეზირებს. მოძღვართ-მოძღვარს მეფე ნოხის პირს მოეგებება ხოლმე, ხოლო სხვებისთვის ნოხსა ზედა მესამედს წამოიარს (13₂₉₁—301). უცხოელ მეფეთათვის ერთი საჯდომი წინანდელ კარის გარიგებაში მოძღვართ-მოძღვარისა და აბხაზეთისა კათოლიკოზისა ქვეშეთ წერებულა. აქ ვკითხულობთ:

ამ ოთხთაგან (ტრაპიზონელი, შარვან-შაჰე, სომეხთა მეფე და ერთი კიდევ სხვა) ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ მოძღვრისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭეოინდეღისა ზემთ (12₂₆₉ - 271).

ეხლა ვიკითხოთ ვინ არის ეს მოძღვართ-მოძღვარი, სად ცხოვრობს და მოღვაწეობს ის? ქართულ წყაროებში არა ერთხელ იხსენიება მოძღვართ მოძღვარი, მაგრამ უძველესი საბუთები უმეტესად გელათის მონასტერს ეხებიან ან რაიმე დამოკიდებულება აქვთ მასთან. ნუ ვინ იფიქრებს, რომ მოძღვართ-მოძღვარი ჩვეულებრივი წინამძღვარი იყოს გელათის მონასტრისა. არა ერთ და იმავე გუჯარში წინამძღვარი ცალკეა მოხსენებული და მოძღვართ-მოძღვარი ცალკე. ერთს გელათის სიგელში დავით ნარინის დროისა (1267—1288) სწერია: „არცა ვისგან რა ეწეინებოდეს, არცა მოძღუართ-მოძღუართა და წინამძღუართაგან და ძმათაგან“¹⁾. იმავე დროის და მონასტრის მეორე სიგელში სწეწია: „და მოწმობითა დიდისა მოძღუარსა-მოძღუარისა დავითის მწირველისა ანტონისითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღვრისა, ჰატონთა მწირველისა იოანესითა და სხვა“. . და შემდეგ იქვე; „...გარდაიხდიდეს ადაჰს.... და მერმე ტრაპეზს მო-

1) თ ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრ. II, გვ. 159.

ძღუართ-მოდღუარსა, წინამძღუარსა, ღკანოზსა და ყოველთა ძმათა კეთილად ნუგეშინისცემითა და განსუტნებითა¹⁾. დაეით მეფის სიგელში მე-XIV საუკუნისა მოხსენებულთა გელათის მოძღვართა-მოძღვარი საბა (საქ. სიძ. II, გვ. 35), გელათისავე გუჯარში 1495 წ. ვკითხულობთ: „...წინამძღუარს კელით გარდაიკლებოდეს (აღაზი)... ძმანიცა სრულად შეიყრებოდენ და ექუსი მდღელი და მოძღუართ-მოძღუარი ჟამსა გვიწირვიდენ...²⁾. გელათისავე სიგელში 1502 წ. სწერია: მოვიდეს წინაშე ჩუენსა დადისა მონასტრისა მოძღუართ-მოძღუარი... ილარიონ... მოგეცით ჩუენის სულის მოძღუარსა და მოძღუართა-მოძღუარსა ილარიონს (იქვე, გვ. 327). კიდევ სხვა გუჯარში სწერია: მივაბარეთ სასოსა ჩუენსა მოძღუართ-მოძღუარსა ილარიონს ჩუენისა სულისა სააღაზოდ თეთრსა მოძღუართ-მოძღუარსა მიათმევდენ (იქვე, გვ. 431). იგივე მოძღუართ-მოძღუარი ილარიონ მოხსენებულთა სამს გელათის სიგელში 1519 წ. (იქვე, გვ. 343). ერთს 1527 წ. გელათის სიგელში სწერია: „თქვენ, აბხაზეთისა კათალიკოზო მალაქია და ქართლისა კათალიკოზო ბასილიოს და დიდისა სუფრისა მოძღუართ-მოძღუარო მანასე და წინამძღუარო მაკრე, ასე დაუმტკიცეთ“ (იქვე, გვ. 370). ცხადია, მოძღუართ-მოძღვარი გელათში ცხოვრობს, მაგრამ ჩვეულებრივი წინამძღვარი არ არის გელათისა. ის როგორც მოვიხსენიეთ ეპისკოპოსია.

გელათში საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ ჩვენს ლიტერატურაში შემცდარი აზრია დამყარებული, ვითომც გელათი საეპისკოპოსოდ პირველად იმერეთის მეფის ბაგრატ III ბრძანებით დაეარსებინოს მალაქია კათალიკოზ-პატრიარქს. და პირველ ეპისკოპოზად გელათისა დაესვას მელქისედეკ საყვარელიძე. ეს აზრი დამყარებულია მალაქიას გუჯარზედ 1519 წლისა, მაგრამ გუჯარის შინაარსიდან ჩანს, რომ მალაქიას აღუდგენია გაუქმებული საეპისკოპოსო და არა ახლად დაუწესებია. გუჯარში სწერია: პირველად სხუათა ეპისკოპოსთაგან უჩეტესი იყო და აწესა ისივე პირველი საწირავი განუჩინეთ... ან კიდევ ასეთი ფრაზა: და გაუჩინეთ (მელქისედეკ საყვარელიძეს) პატრივი და საყდომი

¹⁾ Ibid. გვ. 161.

²⁾ Ibid. გვ. 311.

გოთარ ზატრაქთა და მეფეთაგან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერილ არს (ჯორდანია, ქრ. II, გვ. 343). მაშასადამე გელათში ეპისკოპოსის კათედრა ძველთაგანვე ყოფილა და მისი პატივი და სამწყსოს საძღვრები პატრიაქთა და და მეფეთაგან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერებულა. დიახ, კ. გარიგების მოძღვართ-მოძღვარი ეპისკოპოსია, ის გელათში ზის, ის მასწავლებელთა მასწავლებელია, ის მეცნიერთა მეცნიერია, მას მოწაფეები ჰყავს რას ნიშნავს ეს თუ არ იმას, რომ გელათში უმაღლესი სასწავლებელია, იქ აკადემია და ამ აკადემიის ხელმძღვანელი, უფროსი, ანუ ეხლანდელის ტერმინოლოგიით რექტორი გელათის ეპისკოპოსია, რომელსაც მოძღუართ-მოძღურის ხარისხი აქვს. ის უსათუოდ ყველაზე უფროსია გელათში, ის უფროსი წინამძღვარია, მას ემორჩილება ჩვეულებრივი წინამძღვარი და მთელი კრებული. ყოველგან, სადაც გელათის კრებულზე ლაპარაკია, პირველად მოძღვართ-მოძღვარი იხსენიება.

ჩვენში გავრცელებულის აზრით უმაღლესი სასწავლებელი აკადემია საქართველოში მარტო კახეთში იყო, იყალთოს მონასტერში. შეიძლება იყალთოს მონასტერში იყო აკადემია, მაგრამ უპირველეს ყოვლისა უმაღლესი სასწავლებელი გელათში უნდა ყოფილიყო, ტყვილად კი არ სწერს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გელათის შესახებ: „აწ წინამდებარე არს უოფლისა აღმოსავლეთისა მეორედ იელესაქემად, სასწაულად უოფლისა კეთილისა, მოძღურად სწავლელებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსა, სადითთა შინა წესად-კანონად, უოფლისა საეკლესიოსა შეუენიერებისად“ (მარიამ დედოფლის ვარ., გვ. 295). მაშასადამე გელათი ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებლის დროს ცენტრი ყოფილა განათლებისა საქართველოში, იგი დაარსებული იყო მოძღურად სწავლეებისა, სხუად ანუ მეორედ ათინად ქართველთათვის. დავით აღმაშენებლის მეხოტბეც, აზიტომ უწოდებს მას ელადას: „გნატრი ელადსა, თვით მას გელათსა, სად რომ დაჰქრძადვენ წმადთ სხეულთა“¹⁾). როგორც პირველ ხარისხიან მე-

1) Прпѣ Маррѣ. Древне грузынскіе одописи, გვ. 24 და 105, 4.

ცნიერს მოძღუართ-მოძღუარს რასაკვირველია დიდი პატივი უნდა ქონოდა და აქვს კიდევ ჩვენს კარის გარიგებაში, და ეს იმისი თვალსაჩინო მაჩვენებელია, თუ როგორ აფასებდნენ ცოდნას და სწავლა-მეცნიერებას ძველად საქართველოში.

მოძღვართ-მოძღვარი ერთი კი არ იყო საქართველოში. თვით კ. გარიგებაში მოხსენებულია როგორც მოძღვართ-მოძღვარი ისე მოძღვართ-მოძღვარნი, მაგრამ უმთავრესად კ. გარიგების ავტორს სახეში გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ჰყავს, რომელიც იმავე, დროს გელათის ეპისკოპოსიც უნდა იყოს და მაშასადამე უფროსი წინამძღვარი გელათისა. შემდეგ დროში მოძღვართ-მოძღვრებათ მღვდელნიც იხსენიებიან და უბრალო ბერნიც და მოძღვართ-მოძღვარი ჩნდება არა მარტო გელათში, არამედ სხვა ნაწილებში საქართველოსა. საქართველოს დანაწილების შემდეგ, ყოველ სამეფოს თუ სამთავროს თავის მოძღვართ-მოძღვარი უნდა ყოლოდა. ნასწავლი სამღვდელო პირი, უფროსი წინამძღვარი მონასტრისა, რომელსაც სკოლა ჰქონდა, ალბათ მოძღვართ-მოძღვართ იწოდებოდა. ერთ ულუმბის ტაძრის სიგელი მე-XV საუკუნის დასაწყისისა იხსენიებს მოძღუართ-მოძღუარს: აილოს (ულუმბისა მამათ-მთავარმა) სრფულო და სახუცო და დრამა, ორი წილი მოძღუართ-მოძღუარსა, მესამედი კათალიკოზსა შთაბაროს. იქვე კიდევ: და ნიშანი მოძღუართ-მოძღურისა არის (ქორდანია, ქრ. II, გვ. 212—213). ვატიკანის წიგნთ საცავის ტყავზედ დაწერილის სურათებიანი სახარების ერთ არა ტექსტის ხელით მინაწერში მოხსენებულია „პატის მონასტრის მოძღუართ-მოძღუარი გიორგი“. აქ ვკითხულობთ: „მე უოველთა ტომთაგან უნარჩევსმან მღუდელმან და სწუჯლობელმან პატისა მონასტრისა მოძღუართ-მოძღუართა წოდებულმან გიორგი მოვიგე ჩემითა აღაღითა სასუიღლითა წმიდაჲსე... თთხთავი“ (ამ მინაწერის ფოტოგრაფიული სურათი მაქვს ხელში). მეორე ამგვარივე ხელით მინაწერში მოხსენებულია ჩვენის აზრით კახთა მეფე ალექსანდრე, მაშასადამე მინაწერი მე-XVI საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. შესანიშნავი სწავლული და მოღვაწე მე-XVII საუკუნისა ნიკიფორე ჩოლაყაშვილი კა-

ხეთში მოძღვართ-მოძღვარი იყო (იხილე ტიმოთეს მოგზაურობა, გვ. 155).

მნიშვნელობა კარის გარიგებისა საქართველოს ისტორიის და სამართლისათვის

ამ ოცდა ათის წლის განმავლობაში აუარებელი ძეგლები და ისტორიული საბუთები აღმოჩნდა და გამოქვეყნდა, რომელთა მეოხებით ქვაკუთხედი ჩაეყარა ჩვენი ისტორიის შესწავლას, მაგრამ ჯერ არ აღმოჩენილა ძეგლი, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების, სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრების და შინაგანი ორგანიზაციის შესასწავლად ასეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს, როგორც კელმწიფის კარის გარიგებას აქვს. თქმა არ უნდა, მრავალ სხვა ძეგლებში და ისტორიულ საბუთებში არის გაპნეული ცნობები ზემო აღნიშნულ საგნების შესახებ, მაგრამ ასე მთლიანად დალაგებული და ასე დაწვრილებით გაშუქებული სახელმწიფო წესწყობილების სურათი, როგორსაც კელმწიფის კარის გარიგება გვაძლევს, არც ერთ ძეგლში და საბუთში არ მოგვეპოება უნდა გამოვტყდეთ, ჩვენ არც მოველოდით ასეთი ძეგლის აღმოჩენას ჩვენს ძველს მწერლობაში. ასეთი ძეგლი იშვიათია თვით უაღრეს კულტურასან დიდ ხალხების და სახელმწიფოთა ისტორ-აშიც. რომ ეს ძეგლი მთლიანად შენახულიყო, ჩვენ სრული სურათი გვექნებოდა საქართველოს სახელმწიფოს წესწყობილებისა და ყოფა-ცხოვრებისა. მაგრამ რამაც ჩვენამდის მოაღწია, ისიც ფასდაუდებელია და ისიც საკმაოდ გვიშუქებს მრავალ მხარეს საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულს და მეთოთხმეტეს დასაწყისში. ეს წესწყობილება, რასაკვირველია, თანდათანობით გამომუშავებულია საუკუნეთა განმავლობაში, დაახლოებით მეთოდან მეთოთხმეტე საუკუნემდის, მას თავის ევოლიუცია აქვს და ნიშანია საქართველოს რთული კულტურული ცხოვრებისა და განვითარებისა.

კარის გარიგება უმთავრესი წყაროა ჩვენი სამართლის შესასწავლად, ვინაიდან გვამცნევს, რა და რა დაწესებულებანი არსებობდა საქართველოში, ვინ უდგა სათავეში თვითეულს და-

წესებულებას, რომელნი ხელისუფალნი ანუ მოხელენი მსახურობდნ დაწესებულებაში და რა უფლება და მოვალეობა ჰქონდა დაქისრებული თვითეულს მათგანს. თუ ყოველთვის სრული სურათი არა გვაქვს თითოეულის დარგის შესახებ, ამის მიზეზია ნაკლოვანება ტექსტისა. ამას გარდა კ. გარიგება გვიხატავს სურათს თვით ხელმწიფის კარისა ანუ დარბაზისა და იმ რთულის ეტიკეტისა და ცერემონიებისა, რომელიც არსებობდა კელმწიფის კარზე, თითოეულს კელმწიფის ფეხის გადადგმაზედ, და რომელიც მოგვაგონებს ლიუდოვიკო მეოთხემეტის კარის ეტიკეტს. ასეთ დარგს ეკუთვნის შეკაზმვა მეფისა (მუხლი მე-35), წესრიგი პურობისა (მუხლი 31—33), წესრიგი დარბაზობისა (მუხლი 20—29), წესრიგი ახალი წლისა (მუხლი 1—2), წესრიგი განცხადებისა ანუ ნათლისღებისა (მუხლი 3); წესრიგი აღვებისა ანუ აღდგომისა (მუხლი 6) და სხვა.

მეფე განაგებს სახელმწიფოს ვეზირთა შემწეობით, რომელნიც პირველ ხარისხიანი კელისუფალნი არიან სამეფოისა და უდრიან ეხლანდელ მინისტრებს. სულ ექვსი ვეზირია: ჯონდიდელი, ათაბაგი, ამირ-სპასალარი, მანდატურთ-უხუცესი, მეჭურჭლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, ამათში ჯონდიდელი პირველი ვეზირია, ერთგვარი პრემიერია, უმისოდ არც ერთი სახელმწიფო საქმე არ გადაწყდება, ანუ როგორც კი გარიგებაშია ნათქვამი უველა საურავა უმისოდ არ იქნებას (4_{61—62}). დანარჩენები ორ ჯგუფათ იყოფიან, ერთი არის სამთა ვეზირთა ჯგუფი: ათაბაგი, ამირ-სპასალარი და მანდატურთ-უხუცესი (12_{277—278}), მეორე ორთა ვეზირთა ჯგუფი: მეჭურჭლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, (14_{307—310}). პირველ ჯგუფს მეტი პატივი აქვს დარბაზობის და პურობის დროს, ისე კი, როგორც ეტყობა, თანასწორნი არიან ყველა ვეზირები. ექვს ვეზირთა შორის ოთხი ძველი ვეზირია; ორი (ათაბაგი და მსახურთ-უხუცესი) ახალი. ათაბაგობა დაარსდა თამარ მეფის უკანასკნელ წელს, ხოლო მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მეფემ გახდა ვეზირად. მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეები წყდება ვეზირთა ბჭობაზედ მეფის თავმჯდომარეობით. ამ ბჭობას ვეზი-

რობა ჰქვია და მისი სხდომა განსაკუთრებულის წესით და ცერემონიით ხდება ხოლმე (მუხლი 36—38). ვეზირთა ბჭობაში ამირ-სპასალარის თანაშემწე ამილახორიც იღებს მონაწილეობას, მაგრამ მხოლოდ სათათბირო ხმით (იხ. მუხლი მე-37). თითოეულს ვეზირის საკელოს სამართველოდ მთელი შტატია მოხელეთა, რომელთა სახელები ზოგი ცნობილი იყო სხვა წყაროებიდან, ხოლო ზოგი მარტო კ. გარიგებაში გვხვდება. ამ ეამად ჩვენ საჭიროდ აღარ ვრაცხთ სათითაოდ ჩამოვთვალოთ და აღვნიშნოთ უფლება-მოვალეობა თითოეულის მოხელისა. წინეთ კი, როდესაც ეს ძეგლი ვიპოვეთ, ჩვენ ორი მოხსენება წავიკითხეთ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების სხდომაზედ და იქ აღვნიშნეთ დაწერილებით უფლება-მოვალეობანი და ფუნქციები თითოეულის მოხელისა, როგორც კარის გარიგების ისე სხვა წყაროების მიხედვით. კარის გარიგება უნდა დაბეჭდილიყო პეტროგრადის აკადემიის გამოცემათა სერიაში რუსულის თარგმანითურთ. ტექსტი უკვე აწყობილი იყო. ამ დროს ჩვენი ისტორიკოსი პროფესორი ივ. ჯავახიშვილი შეუდგა ქართული სამართლის ისტორიის გამოცემას და მისი თხოვნით ნება დავრთე ესარგებლა აკადემიის მიერ აწყობილის ტექსტით კ. გარიგებისა. ეხლა ივ. ჯავახიშვილის შრომა უკვე გამოსულია (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 1. ქუთაისი. 1919) და ამ გამოკვლევაში საკითხისაქართველოს სახელმწიფოს ხელისუფალთა უფლება-მოვალეობისა უფრო დაწერილებით და კარგათ არის გაშუქებული, ვიდრე ჩვენს მოხსენებებში იყო, და ამიტომ ეხლა მისი აქ მოყვანა უმეტეს შემთხვევაში განმეორება იქნებოდა იმისი, რაც უკვე გამოქვეყნებული და გაშუქებულია. რალა თქმა უნდა, ერთ უმთავრეს წყაროთ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევისა ჩვენი კ. გარიგება გახდა. პეტროგრადის აკადემიასთან ჩვენი კავშირი რევოლიუციის შემდეგ შესწყდა და რომ ასეთი ძეგლის გამოქვეყნება, უმისოდაც ძლიერ დაგვიანებული, კიდევ დიდი ხნით აღარ გადაგვედვა, ჩვენ საჭიროთ დავინახეთ აქ ტფილისში გამოგვეცა. რიგი სტრიქონე-

ბისა და ფორმა გამოცემისა ისეთივე დაეტოვეთ, როგორც აკადემიის მიერ აწყობილ ტექსტში იყო, და ამიტომ ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენები გვერდები და სტრიქონები კ. გარიგებისა ამ გამოცემასაც უდგება, მხოლოდ საჭიროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ პეტროგრადში აწყობილი ტექსტი უკანასკნელად ჩემ მიერ შესწორებული არ ყოფილა და ის შესწორებანი, რომელნიც ჩვენ ბოლოს შევიტანეთ, ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენებ სტრიქონებში ვეღარ მოხვდენ. მაგრამ ასეთი შემთხვევა ბევრი არ არის.

კელმწიფის კარის გარიგების მმიშვნელობა ზემო თქმულით არ ამოიწურება. ეს ძველი მრავალ საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს, ისტორიულს და ლიტერატურულს. ამ ძველიდან ვტყობილობთ მაგალითად, რომ ტბეთის ეპისკოპოსი იმავე დროს შავშეთის ერისთავიც ყოფილა (15₃₃₁), ამ ძველიდან ვტყობილობთ, რომელ სახელმწიფოთა მეფენი ესტუმრა დავით აღმაშენებელს ნაქარბაგევს (12_{285—287}), ძველი ჩვენ გვამცნევს, თუ როგორ ხდებოდა ძველათ საქართველოში სიგლის მიცემა, რას იხდიდა სიგლის მიმღები და კიდევ უფრო საინტერესოა ცნობა, თუ როგორ იბეჭდებოდა სიგელი. მხოლოდ კ. გარიგებამ შეგვინახა ცნობა, რომ ჩვენშიაც როგორც ბიზანტიაში და რუსეთში, ბეჭედი ტყვიისა ყოფილა (ბიზანტიაში ოქროსაც იყო, ხრისოულები) და ამგვარი ბეჭედი რასაკვირველია ჩამოკიდებული ყოფილა ზონარით სიგელზედ (6_{103—108}). ზონარის გასაყრელი ნაშთები ძველ ტყავის სიგლებზე დღესაც მოჩინან, მაგრამ თვით ბეჭედი ერთიც არ შენახულა ჩვენს დრომდის, ყოველ შემთხვევაში ჯერ არ აღმოჩენილა. ჩვეულებრივი ლითონის ბეჭედი, ზედ ამოჭრილი სახელით პატრონისა, ცნობილია ჩვენში მხოლოდ მე—XV საუკუნიდან. ასეთ ბეჭედს ვხედავთ ჩვენ მაგალითად ალექსანდრე მეფის სიგელზედ 1479 წ. (იხ. საეკლესიო მუზეუმის სიგელი № 6). ამას გარდა კ. გარიგებიდან ვტყობილობთ, რომ არსენ იყალთოელს დაუწერია ეპიტაფიის სახით დავით აღმაშენებელის შესახებ ოთხ-ტაეპოვანი ლექსი. ეს ლექსი, ვგონებ, პირველიად დავით ჩუბინაშვილ-

მა გამოაქვეყნა თავის ქრისტომატიაში, როგორც სახალხო პოეზიის ნაშთი მესხეთში გაგონილი (ჩუბინაშვილის ქრისტომატია, ნაწილი მეორე, გვ. 212). ზოგიერთები ამ ლექსს თამარ მეფის ეპიტაფიით ხალოდენ (თ. ჟორდანიას ქრ. II, გვ. 52). ლექსმა ამ სახით მოაღწია ჩვენამდის:

როს ნაჭარმაგვეს მეფენი შვიდნი მე ჰურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი საშუღვართა გარე დამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,
აწე ამათსა მომქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს.

კარის გარიგება გვამცნევს, რომ ლექსი ეკუთვნის არსენ იყალთოელს და ჩვენ ნება გვაქვს და საბუთი ამის მიხედვით ვიფიქროთ, რომ მრავალი დაკარგული ივტორების ნაწარმოები უნდა ჰქონდეს ჩვენ ხალხურ პოეზიას ნაწყვეტათ შენახული. ამასთანავე კ. გარიგებას თვალსაჩინო შესწორებაც შეაქვს ამ ლექსის პირველ ტაეპში, იქვეს ლექსი ამ სახით არის მოყვანილი (12₂₆₄):

ვეინ ნაჭარმაგვეს მეფენი თორმეტნი ჰურად ჩაესხნეს.

შეიძლება უკანასკნელი სიტყვა აქაც არ იყოს სისწორით გადმოცემული ტექსტის გარყვნილობის გამო, მაგრამ ერთი კი უეჭველია, რომ შეიძის მაგიერ თორმეტი ყოფილა, ვინაიდან ავტორს კ. გარიგებისა ჩამოთვლილი ყავს მეფეები და ქვემოთ დასძენს, თორმეტი დასხდეს-ო (12₂₆₄). ასეთი უცხო ცნობები კ. გარიგებაში არა ერთია.

ასეთია მნიშვნელობა კარის გარიგებისა და ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კარის გარიგების აღმოჩენა უცეიმია ჩვენი ისტორიისათვის და კადევ უფრო დიდი ზეიმი იქნება, როდესაც მისი სრული ტექსტა აღმოჩდება.

ექ. თაყაიშვილი

პელმწიფის კარის გარეგება

მცხეთის მონასტრის წესდება.

1.

24 მსახურთ-უხუცეს[ს] საღაროთ-მოღარეთ-უხუცესი მოართომს და მოუყენს. მსახურთ-უხუცესი მას ეთაყვანებინს. მას წელიწადის იავს დღეს მეფე არავის[გან] შე[ი]მოსს ამისგან კიდე, რომე მონადირეთ-უხუცესი უვლით უბარჩით შემოსების, საკელ-მოკლით, ტუფი- 5 ნითა მოყვინთუსლითა, არა დია ჰრტეულად, თავს და საუელოსა კარ- გისა უზნდისის და მადლად აშკერაღსა, მჭლად შეკერულსა¹⁾ ქუდსა დაარქვამს. საღვინეთ წინ ქვე დასმენ მადლა სკამითა, ტაბლას წინ დაუდგენ და გელურის ტახის თავს მოხარშულს წინ დაუდგენ. ამას წინათ, საღვინეთაჲ, იმის კერძს, შორს, ადრე შეკრულთ-უხუცესი და ტუისმცველ[ნ]ი დასხდებიან. და მეხელადეთ-უხუცეს[ნ]ი დგანან. აღთ- 10 გაღვენ მათცა, და დასხდებიან მასვე ადგილსა, საცა დგებიან, და მონადირეთაცა:.

2.

25 აქითგან წლის თავით თევდორობამდას მონადირეთ-უხუცესი მწვადს მიიხვამს. უკანისდა მიდგების, იეთხავს: «ხვალ სით ჰველევენ?» უბრძანებს მეფე, სითაც კუბრანების, ჭიქას უბოძებს, და მწვადს შეს- 15

სათაური 2 კმწიფის. 2,5 მწ. 4,7 ტუფიანიო. 6,5 აშვერილისა 8,9 აშწ. 10,1 ტუფის მცველი. 11,5 მწვე. 13,5 თწიო.

1) წინედ ყოფილა: შეკერულისა.

ტამს და შესვლის ღვინოსა, და მუნ[ვ]ე წავა და დაჯდების თავის აღ-
გილსა

3.

აწ გაცხადება ვსოქვით დიდი დღესასწაული. და წესი არის, რომე
მეფე სადაც იუოს, რაც სული კაცი არის ქრისტიანი, უოკელივე
20 წავა დიდი ღროშა აბან და მენობათენი წინათ, და ღროშა განდამცა
წინა ამოუღი, და მერმე ჟვარის-მტვრთველი შემოსილი და ძელი
ცხოვრებისა იელთა. და წყალი აკურთხონ. ეგრევე წამოვიდნენ ეკლე-
სიას. მივა მეფე და მენობათენი აღარა სცემენ ნობასსა და ღროშა
ეკლესიის კარსა დგას. რა მეფე ეკლესიით გამოყიდეს, ღროშითა წავა
25 და მუნეკე კარის შესავ[ა]დს ქ[კ]ეშე დადგების. დარბაზობა, ვათარცა
მეფეს ეზრინოს, დიდის წესითა, და თუ უმცროსითა, ვითარცა 26
წესი იუოს, იქნას:.

4.

ეს წიგნით დამაკლდა: კმალი ამილახორსა არტეია დარბაზობასა
ზედა, სადა ძელი ცხოვრებისა ასკენია, მარა ერთითა ტერფითა უკა-
30 ნარე დგას. რა მისისა დაჯდომისა უამი მოვიდეს, კმალი კარგს მება-
ჯრეს მისცეს, და იგი მუარს ჩამოვიდეს. და ერთსა სეფესა ჟაჭვი
ადვია უთოთრესი, ზურგით დგანან:.

5.

გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თავით ვერცხლისა შეუქნია სა-
ლამასურის¹⁾ სახესა ზედა და მას ჩაიდმიდენ. ამილახორი თვის ადგილს
35 დაჯდების. და რა ჟვარის-მტვრთველმან ძელი ცხოვრებისა წასვე-
ნოს, იგივე დგას და მაშინდა მისცემს—რათა ტაბაკი დადგან სეფე:.

16,1 შესწავს.	19,5 ს'დო.	19,6 ე'ცო.	19,8 ქე'ანი.	19,9
უ'კე.	21,5 ჟ'ის.	22,2 ე'ლო.	25,3 კ'რის.	25,8 გ'ა.
გ'და.	29,4 ცხ'რბისა.	33,1 გ'ი.	35,7 ცხ'რ'ბისა.	36,7 რა. 36,9 დადგ'ნ.

1) ეს სიტყვა ტექსტის ხელით განმეორებულია აშიაზედ: ს'ლამასური.

6.

ადგებისა საკითხავი — ჯვარის-მტკრთველისა და ხეცესა-ეხე-
ცისისა[ა], მწიგნობარაა—ვინცა კარგი მკითხველი იუოს სხვანი. ჭკონ-
დიდელი¹⁾ — მეფესა და საწყლის მწიგნობარი*) ზარდახნის²⁾ მწიგნო-
ბარსა:.

40

7.

- 27 ადგებისა ამირ-სმასლარი [საკითხავი] ამილახორისა; ამილახორი
მეაზრეთ-უხუცესისა; მეაზრეთ-უხუცესი — მესაწოლეთ-უხუცესისა; მან-
დატურთ³⁾-უხუცესი — ამირჯიბთ[ა]; ამირჯიბი — მესტუმრისა და მერი-
გისა; მეჭურჭლეთ-უხუცესი — საჭურჭლეთ ნაცვალ[ი]სა. საჭურჭლის-ნა-
ცვალი — მუქიფის[ა]; მსახურთ-უხუცესი — მესაწოლეთ-უხუცესისა; მე- 45
საწოლეთ-უხუცესი — მოღარეთ-უხუცესისა; მოღარეთ-უხუცესი — სალა-
რთ მოღარეებ[ი]სა. ზირის-მელვინე**), მელვინეთ-უხუცესი — სადვინის
მუქაფის[ა]; განმეტეთ-უხუცესი — საგანმეტოსა მუქაფის[ა]; საგანმეტოს-
უხუცესი — მეჯამეთ-უხუცესისა; მეჯამეთ-უხუცესი — სარემოს ნაცვლისა:.

8.

ჭყოინდელი ორშაბას დღეს სააჯო კარსა შიგან დაჯდების. 50
ობოლთა და ქერაუთა და მიმძღვრებულთა მოჩუგართა განიკითხავს.
და უოველი საწოლის მწიგნობარი გვერდს უზის. და ზარდახნის⁴⁾
მწიგნობარს გაგზავნის და მისის ზირით მოახსენებს, რაც ვის რა
სჭირს. და რასაც მისის ზირით ვერ დაიურვებს, ადგების და რა ჟამსცა
ჟამი იუოს, სჯო მივა და მაშინ იურვის, რაც ვის უსამართლო სჭირს. 55
არ მოეშეების, რომ არ დაიურვოს:.

37,1 ადგისა. 43,6 მესტუმრისა. 44,1 მერიგისა. 54,1 რესცა.
55,7 იურვის.

1) სხვა ყველა შემთხვევაში ეს სიტყვა ნახმარია ამ სახით: ჭყოინდელი.

2) აშიაზედ ტექსტის ხელით: ზარდახნის. 3) აშიაზედ: მნდატური.

4) აშიაზედ: ზარდახნი.

*) აქ უნდა აკლდეს სიტყვები, ვინაიდან საწოლის მწიგნობარი
მალა იდგა ზარდახნის მწიგნობარზედ და ამიტომ მისი მკითხველი ვერ
იქნებოდა. **) აქაც უნდა აკლდეს ტექსტს.

9.

გელათისაგან კიდე საუღარ[ნ]ი და სხვანი მონასტერნი და ეკლე-
სიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და რაც საეკლესიოანი დასნი არიან
ეველა ტეონდლის და საწოლის მწიგნობრის საეკლესიო[ა]. ტეონ-
60 დელსა ზედა მდგომელი მეტურტლე მართებს და ეჭიბი, სხვა ღარბა-
ზით მართებს. სატურტლესაც შევა და, ვითა მამა არს მეფისა, აგრე
ეველა საურავი უმისოდ არ იქნების. საწოლის მწიგნობარსა ზედა-
მდგომელი მეტურტლე მართებს. ხუთი ფურცელი ქაღალდი ეოველთა
დღეთა ტეონდელსა, სამი ფურცელი საწოლი[ს] მწიგნობარსა, ორი
65 ფურცელი ზარდახანის მწიგნობარსა და თვით ფურცელი სხვათ[ა]
მწიგნობართა. რაჟ ეს დაწერონ და მეტურტლეს ჩახვთ ეელსა. . .
(აქ აკლია ხუთი ფურცელი).

10

. . . ანგარიშს აიღებს. არცა რა შეეც[ოდელ] ბინოს¹⁾). ერთ ხაზას 29
მ:შინც გამარსვ[ა]დ¹⁾ გამართავს. და ზოგი გამარსვად დაუწერია
შეუცოდებელისადა, მაგრამე თუ არ შეუცოდებია, ცემა რად არ ეყო-
70 ფის? თუ არ, ნაზარევი გამოაჩნდეს, განალამც გამარსავს:.

11.

ზეგარნი ამაღ არიან: და მანდატურთ-უხეცესისა კელისანი. სა-
მეშაოსა ზედა მდგომელად მანდატურს მისცემს ბრძ:ნებასა და დაწე-
რინებს გამოსჩვენიერსა. უჩვენებს, მუშად ვითა ესე ქვეყანა მოას-
ხითო მანდატური და ერთი მელვინეთ-უხეცესისაგან ჩენილი მელვინე
75 წავლენ, მუშაობენ, და ღვინის მკრეფელნიცა. ერთი მანდატური იქნე-
ბის:.

57,1 გელ'თის'გნ. 58,9 არ'ნ. 59,6 სხლისა. 60,4 მრ'თს.
63,7 ყ'თა. რ'ა. 70,7 გამარს'ვს. 71,1-3 ზე'რნი ამაღ არ'ნ. 73,7 ქ'ყანა.

1) დედანში აქ ქაღალდი მოჭრილია და ფრჩხილებში ასოებს აზ-
რის მიხედვით ვუმატებთ.

12.

ამირეჯიბს¹⁾ უოველგან გზა აქვს საურავისა, სადა გინდ იუოს
 მეფე, სალაროს, საწოლს, საჭურჭლეს, უოველგან მივა და უოველგან
 იურვის, ამისგან კიდე რომე უკაზმავე არ იუო[ს] მეფე. მსახურთ-
 30 უხუცესი და მისის [კე]ლისანი უფრო იურვიან, მაგრამ ამირეჯიბის 80
 დათხოვნა არც მაგათგან ეგებოს. და რა შეეკამაზოს და გამოვიდეს,
 საურავი და ძღვნის შეწირვა უოველი მათაჲ. საღამოს რეკამდის ზედა-
 მდგომელი ამირეჯიბის მანდატურივე მართებს. რაზომიცა მრავალი
 დაიკლას, ერთი მკარი, და თუ ერთი დაიკლას, ერთი მკარი ზრახისა
 მესტუმრისა კვრას დღეს და ერთი კაბიწი ფქვადი და ერთი საფლავი. 85
 და რაზომიც ქვეითი მესღუნე მოვა და მწიგნობარი, იგი აჭმევს:.

13.

სიგელი ვისცა უბოძონ, ვისთესცა დაუწერია, რა ჭეოინდლის და
 საწოლის მწიგნობრის ქრთამი გათავდეს, რომელსაც დაეწეროს მა-
 სუჟან მან მისი აილოს, მაშინდა მესტუმრეს მისცეს და რაჲ სავი
 მოკვეთონ საკლავსა (ცოცხალი მუქიფის კელთ მიაბარონ). ქრთამი 90
 სიგლისა მანდატურთ-უხუცესისა და ამირ-სხასლარსა სწორი მართებს,
 31 მესტუმრეს უმცროსი და მერიგეს. რაც მას დაუვარდეს, მანდატურს
 მართებს ჭ მიხედების, მისგან მართებს. მანდატური სამ[ას]ი სახლი არის
 ამიერ და იმიერ. ხოლო სამნი აზნაურნი არიან: იკუნკელისძე, შე-
 რაქისძე და ჯარნასძე. და სხვაჲ ეველა გლეხია. განმგეთ-უხუცესისაგან 95
 მიღება ზემო დამიწერია. მეკამეთ-უხუცესისა კელისა არის: ნიგოზი,
 სეთი, საწებელი, მუზაფარი, წველა, მეკირე, კმელი თევზი, ტემალი,
 მუხუდო, უოველი მეკამბეჩე დიასახლისი, კარავი სამხარეულოსა და
 უვარცხლო ჭერჭელი, სპილენძისა და შეშისა:.

79,1 იურგ'ს. 81,3 მ'გათგან. 82,6 მთ'ა. 89,9 რ'ა. 90,2 ს'აღესა.
 90,3 ც'ცხლი. 98,7-8 სამი ს'ხელი. 94,7 არ'ნ. 95,5-6 სხ'ა ყ'ა.

1) აშიაზელი: ამირეჯიბი.

- 100 აწ ვითქვამთ მსახურთ-უხუცესი. ვეზირია და მისის კელისა არის: სალარო, საწოლი, მესაწოლეთ-უხუცესი, მოღარეთ-უხუცესი, ფარეშთ-უხუცესი, ციცხეთ-უხუცესი, მეხილეთ-უხუცესი საწოლისა და სალაროს მეფის შეკმაზმადის ამათი[ა] საურავი და ზღვენი მსახურთ-უხუცესისა, მესაწოლეთ-უხუცესისა, მოღარეთ-უხუცესისა რა ითავებდნენ, 32
- 105 ბეჭედი მართებს, რომ უბოძოს მეფემან თვალედი. და ზედამდგომელი მესაწოლეთ-უხუცესისა მართებს. ბეჭედი ესრეთ სხენს: დიდი ბეჭედი სასიგელე საგასახსნითე რომ ბეჭედი არის. მით დაბეჭდულა, და მისი თასი ოქროსა გვერდსა უთქს, და ტუირითა დაბეჭდული მოღარეთ-უხუცესისა კელთ აცვია, რა დაბეჭდვენ. მოღარეთ-უხუცესი
- 110 გახსნის, მეგოდრეს სალაროს მოღარე ახვამს, და მოღარეთ-უხუცესი გახსნის თასსა, შიგან წყალს შოასახამს. ჯორის ნალი უკვერტული ორნი აქ. უნდა რომ ქვე დასხნეს. და სალაროს მოღარეს დუკატი¹⁾ ორი, მეგოდრეს დუკატი ერთი, ეს მისცეს, ვისიც სიგელი იყოს. და დაბეჭდვას მწაგნობარი, თან გამოიტანს და წამოვა. და მიცემა სიგელი-
- 115 სა ზემოთ დამაწერია:.

15.

- ცხოვარნი ეოვედნა და მატუნნი მსახურთ-უხუცესისა კელთავე არს. სიკისრტოსანი²⁾ ჯორა ესრე მოკმაზული: კეხი კეკლუცად მო- 33
- კმაზული, მოჭედილი და ჯორის ეელსსახამი და სანსაჟაკი ოქროთა შედებილი და სახურავი ხვედისა ნაკერა, ღაცაჲ ერთობ მოთავა-
- 120 ლული, დიდი მათრახი, რომელსა შიგან იღვას ერთი მომცრო უკეთესი ორსოვა, ერთი ღაიბი, ერთი სენდუზი და ერთი სასთაული, ეს ერთს თხელს ღარის ბუღესა შიგან და ეგეთი მათრახსა შიგან იღვას. და ერთი ტუვიცა და ეგეთი ზედ გარდაფარონ. მით სახუ-

100,2 ვოქთ. 100,4 ვეზირია. 105,8 ზედამდგომელი. 119,4 ხვედისა. 121,9 სსთაული. 123,8 გარდაფარონ.

1) დედანში სწერია: დოკუკი, აშაზედ განმეორებულია: დუკტი.

2) აშაზედ განმეორებულია: სიკისტოსანი.

რავითა ნაკერითა დახურონ და წითლის ბანბის ქარშივით დააკრან. და
შვდასი სახლი მესაწოლე არის და გლეხი რვა სახლია და სხვა ეოველივე 125
ახნაური. და შვდასივე შუბოსანი ამა სიკისტრონსა ჯორისსა მისჯე-
ვენ, რა მეფე აიუაროს. და საღაროსა წინათ იარების საკისტრონი და
ერთი უათარი სხვაჲ ჯორი სასაგებლე ტურთაღვე მოკმაზული, მაგრამ
34 იგიცა საღაროს წინათ იარების, სიკისტრონს უკანით. ბარგის-უხუ-
ცესი წინ მიუძღვების, და სიკისტრონი და მესაწოლენი წინ იარე 130
ბიან:.

16.

საღამოს მედენე ფანჯას მომცროს მიიღებს მეინგარიანითა
ჭურჭლითა ანუ ტაბაკითა, ზედა მეინგარსა დაჭერის და კელთა
მანდილი აქვს ბაღდადიისა, და თუ მეფესა ღამით მოეწეურო[ს],
ბ[რ]ძანოს, რომელიცა უნდა. რაც დარჩეს, წინა-მწოლნი და კარის და- 135
რჯა და საწოლის მეკრე წაიღებენ. დილას, რაჲ მეფე საწოლით გავი-
დეს, ფარეშთ-უხუცესსა კელის ნოხნი, სანთელი, ფანარი, მაშხაღა. ღ
რაჲ ტაბაკი აიღონ, სარმუზა აცვიან, ანუ ჩაფლან მოცვსა ზედა. მას
კელის ძირსა ჩაფლან წახსნის, ანუ ფარეში გახსნის და შეუნახავს,
და იგი ტახტსა ზედა გავს, ანუ აქვს ცოტა გარეჯით ნაძღნობი, ანუ 140
თუ იგი არა იყოს, მანდილი გრძელი, და მეფეს გარდამოუკმაზავს
წინა, ღ სხვათა ნოხთა ფარეშნი გარდაჭეზებენ. ცხვრის ტყავის ცოცხი
35 აქვს ტარინი და აგრევე. და აგრევე²⁾ ხილბას ტახტი ოდესაც მოკმა-
ზოს, მას შიგან იგი ახლავს, ვითაცა ასწავლიან, დაფენა, კარავი, ხა-
რგაი¹⁾), ჩადრი, ესე და ამისი გაზმა მას მართებს:.

145

17.

თუ ჰურობას დამე შემოესწრას, სანთელი სასანთლითა და მი-
სითა ნატითა თავთავის საფარეშოთა არის, და ფარეშთა-უხუცესი მიი-

134,3 ბაღდადიითა. 139,3 მაფლთ. 146,2 ჰურობს.

1) ეს სიტყვა განმეორებულია აშ. აზულ.

2) ეს ორი სიტყვა აქ შეცდომით უნდა იყოს განმეორებული.

ღებს, წამოაყენებს და იაფთაფის ადგილს ჩასდებს ვაზირთა წინა. და
 სეიერასა ზედა მაშხადის ასანთები ალუა ქონითა ანუ სედიოთა იქნე-
 150 ბის. მეტყუენი და მეჭურჭლენი მიიღებენ ქონსა. სასაზოგუნთადა
 იგინი მისცემენ და სამაშხაღდაცა. და ქონი თუ არ იუოს, სედიის
 ზეო[ს] ქალაქით აიღებდენ და მით იქმონენ სამაშხაღესა ალუასა. და
 მაშხაღა ექვსი თუ ათამდისცა უნდა ტარ-გ[რ]ძელი, თუთოს შემაშხა-
 ღეს აქვს და კალათით ალუა ძირსა უდგს და ბოძალი შემა აქვს და 36
 155 თუთოს ჩასდებს, ვითარცა დაიწვას. და რა გაიუარნენ, ორი მაშხაღა
 ჭეოინდელს წაუძღვების ღ თვითო სამთა ვეზირთა, და სხვათა არაფის.
 და იგინი ფარეშთ შეჭამადა და ღვინოს მოსცემენ. სახილესა სათ-
 ხილე უნდა იღვას, გზანივითა შექნილნი თავნი¹⁾ განმგულებით, რომე
 ზირსა მარწუხივით ერთგან შეურიდეს, ამოგუბვილი, და გარე თავთა
 160 ზედა თუთო თვალი იფდეს, და განაღამა ოქროსა. და უკან კერძი
 არის ტარი მგრგვალი და სახილესა ტაბაკსა ზედა დაღვას მეხილეთ-
 უხუცესმან ხისსა, არა თუ ვერცხლისსა. და რა მსახურთ-უხუცესმან
 მანდილი საეეღ²⁾, მერმე იგი დაღვას და მეხილე ანუ მოღარე თხილსა
 მით ღეწდენ, ტაბაკსა დაჭერის, რომელსა ზედა იგი სათხილე იღვას.
 165 ციცხვთა ზედა კელი: აბანოსა თბობა, სახლის გვა, შეშას კოდა, ცე-
 ცხლის ნთება, წელის ზიდვა საღაროს, სავაზ[ი]როსა. და რა მეფე აბა-
 ნოს იუოს, ციცხვთა არის სახლისა საჭურჭლე. დიდი არის მეჭურ- 37
 ჭლეთ-უხუცესი, ათაბაგობის დაწეობადი მეოთხე ვეზირი არის.
 ძელნი, ქალაქნი, ვაჭარნი, სავაჭრო რაც მეფისა[ა], საღაც წავა ანუ
 170 მოვა, და რაც საღაროს ოქროს ჭურჭელი, ანუ ვერცხლისა საკმარე-
 ბლად სანიადაგოდ არ უნდა და შეკრული საღაროსა ძეს, სხვა ღარი
 და ჭურჭელი ოქროსი და ვერცხლისა, ჩინური და ქაშანური უსაღვინო,
 უოგელი საჭურჭლესა ძეს და დგას, საჭურჭლის ნაცვალი, მექიფი,
 მუშრიბი, ქალაქის ამირანი, მეჭურჭლენი ქალაქისანი ღ თუთ დარბაზს

149,8 წერითა. 150,2 მეტყუენი. 152,6 იქმონენ. 154,9 ბოძალი.
 155,3 გ.ა. 155,8 არა, 159,1 პირესა. 162,2 ხისსა. 168,6 საგაზროსა.
 166,8 არა. 169,2 ქლქნი. 169,6 მფსა. 170,9 საკმარებლდ. 171,9 სხა.

1) ეს ორი სიტყვა განმეორებულია ღედანში:

2) აქ ექვსი კმარეშა შესვენილი აკლია. შეიძლება იგულისხმებოდეს: „გაიყუთოს“ ან სხვა რაიმე ამის მსგავსი.

მეოთხედი მეტეოროლოგიის მისიის კვლევის არიან. ზედადგომელი მარ- 175
თებს მეტეოროლოგი. და ქრთამი და სასურველ უქალაქთო სხვადასხვა მისია, და
მსახურთ-უხუცესის სწორია, ვით ამირ-სწასაღარისა და მანდატურთ-
38 უხუცესისა. მეშრები, რაც ქალაქთა სასურველ შევა და ნაგავრი რაც
შევა, და სანელებელი, მასტაკი და სამარხო წამალი, საკმარი იუ-
თუბო, ესეცა მეშრებთან იცის და უხუცესთა მიათვლის. 180

18.

ლაშქრობა და ლაშქრობის ვეზირობა ამირ-სწასაღარის
კელი არის. მას წინათ არავინ იტყუეს. და რა ვეზირობა იუთს, ამი-
ლახორი ვეზირი არის ამირ სწასაღარისა და ამის კელი შეაბჯრეთ-
უხუცესიცა. შეაბჯრეთ-უხუცესი და შეაბჯრენი და შესარტყლენი და
სწავნიობს შემავალნი ეთველნივე ამილახორის კელისანი არიან. რა 185
მეფე ცხენსა ზედა ზის, ვისცა უღარბაზებს, ვინგინდა იუთს, ათაყვა-
ნებს. თუ ვისი ძღვენი იუთს, შესძღვნის. თუ ოღესცა არა იუთს, ესე
ოღენვე, ეგრევე უღარბაზებენ და ძღვენსაც შესძღვნაან. საკედარი
ცხენი მართებს საურავად. რასაც ამირ-სწასაღარი იურკოდეს, მასვე
გვერდით სალაშქროს საქმეს და იგიცა და შეაბჯრეთ-უხუცესი და 190
39 მათნი მუახლენი. ანუხნი და ამირ-ჩქარი და მერემეთ-უხუცესნი წინათ
დგანან შორს და საიურელადც წინათ იარებიან. დაჯდომა და სხვა წესი
ზემოთ დაგწერია. ამილახორი, შეაბჯრეთ-უხუცესი, ზარდახნის-უხუ-
ცესი და მწიგნობარი წელიწადსა შიგან ერთხელ ზარდახნის[ს] შევლენ,
და ზარდახნის მწიგნობარი დასწერს, ანგარიშს იქმენ, და საანგარი- 195
შორს გოდორსა შიგან ჩასდებს. ერთის ტანსაცმელის აბჯრის მეტი,
სხვადა ეველა აბჯარი, რაზომიცა იანა აქვს: ჭაჭვი, მუზარადი, კმალი,
ჭაფა, საბარკული, მშვლდ-კაპარტი, ღახტი, შუბი, სრულიად უოველივე
უნაგირი მოჭედული და ხამი, აკმაზულთა, რაც ზედ აბია, და რაც
საცხენე ჭაფმანი, მანჯრეები აბრეშუმისა, ცხენის ეელს-საბამი მოჭე- 200
დიდი, კანჯრის კუდი და ამისთანა უველა, დიდი დროშა, დაბარჩამნი
ორნი თავგადატედილ[ნი], ერთი თეთრი და ერთი შავი, შუბი სეფე

აღმითა. ეს[ე] ეოველნი მნათობნი, მოჰყდილნი ვეცხლითა და სწილენ-
 ძიანი, * ეოველი რაჲ ასწეროს, წლის თავსა ერითი უნაგირი ზარ- 40
 205 დახნის მწიგნობრისა, ერითი აჰმაზულობა აღუვსებად. ცხენი რაჲ ით-
 ხოვოს მეფეჲს, ზარდახნის მოღარე აღვით მისცემს, მისრ[ა]ტული
 ზირსა აუსხამს, ერთს ეურს გაუყოფს და მეორეს აღარა. მერმე ზარ-
 დახნის მეჯინიბე აუსხამს, საეზეურს შეუცხამს, ზარდახნის მოღარე
 უნაგირს გარდასდგამს, საძუეთ აღარ ჩაუერის, იგივე ზარდახნის მეჯინ-
 210 ნიბე შეჰკაზმავს და წაიუვანს, მისრატულთ¹⁾ უხუცესს მიუყენებს.
 შეჰდებოს, და მათრავი ზარდახნის-უხუცესმა მისცეს, და ორნივე უა-
 ნათ იარებიან. ზარდახნის-უხუცესი და ამერით აჩუხი წინათ იარე-
 ბის, ჯუარის-მტრთველსა და მეფეს შუა. და სადაც მეფე მივა, ცხე-
 ნისკან ჩამოვა, აჩუხი²⁾ მანამდი ცხენით მივა და მერმე მობრუნდე-
 215 ბის და თავის აღაგს გარდაცდების. ჯუარი წინათ, მარქაფანი იმერით
 ეზომსა (აქ აკლია ერთი რვეული, ანუ ექვსი ფურცელი).

19.

. . . და ბოლოს სათაგარი რეინისა არის, დასობენ საღვინესა 41
 შიგან, საღვინის მოღარე მას ზედა დაჰკიდებს, და ფანჯის მისადე-
 ბელი აელმანდილიცა მასვე ზედა ჰკიდავს, მანდილი უღარო, სამუქლე
 220 და საფუკე, და რა დამტვერიანდეს, გარეცხა უნდა, საფარშოს მიიღებს
 მელკინე და ერთს მაშრას³⁾ ღვინოს მაართომს, გარეცხენ და [სა]ღვი-
 ნესვე მაიღებენ:.

20.

საშეინგარი ვერცხლისა უნდა ტაბაკი, ცულ-წერაჲვი პატარა
 კვერისკან უმძიმესი, ტარის ბოლო მოჰყდილი, ტარ მოკლე, მოჰყ-
 225 ღილი მას ტაბაკსა ზედა ძეს. შეინგარს დასდებენ, ერთი ვერცხლის

203,3 უნი. 204,2 უნი. 221-222,1 ღვინესვე.

1) აშიაზე: მისრატული.

2) აშიაზედ: აჩუხი.

3) დედანში: „მეშრ პას“, მაგრამ სხვა შემთხვევაში გვხვდება: მაშრას.

კოფი ჰირ-დიდი: წინ დასდგენ, მასვე ტაბაკსა ზედა ძეს, წვერიო
 გასტეს, კოფითა ზიდებს, ჭიქასა შიგან ჩასდებს, იგიცა საღვინის
 მოღარეს ედრია. სხვადა საღვინე ჭურჭელი, სანადაგო, უმეღლიშო
 საღვინეში დგას, და მეჭვლიშისანი კიდეგან დგანან. და ბეჭედი მეჭურ-
 42 ჭლეთ¹⁾-უხუცესისა, ანგარიში საანგარიშოთა გოდორთა შინა ძეს. ზი- 230
 რის მწდესსა საღვინის ერთი მაშრაში ღვინო ოქროს მაშრაშითა, მეფე
 რომ სვამს, მისთანა, და ერთი მეჭიფისა. ზვართა ზემოთაც დაგწე-
 რია, მანდ ტურიცა ადგს ზედა, და სხვათა[ა] მეღვინეთ-უხუცესი და
 მეჭიფი იურუიან სამუშაოს. იათო ჭური ღვინო ზვართაგან მეღვი-
 ნეთ-უხუცესისა და თათო უმცროსი მეჭიფისა, და საღვინის მოღარე 235
 მეზვრეთაგან ზიდებენ ღვინოსა, ვითარი ზვარი იუოს, ანუ მეზვრე.
 მეღვინენი საკრეფელისა და სოფელისაგან იშობენ, და სადა მეფე
 დგას, და ღვინის უღუფა დაწერონ. მონადირეთ-უხუცესისა ზემოთ
 დაგწერია. მონადირენი კახეთს და იმერეთს ეოფელგან არიან. ორას
 სამოცი სახლი არის. ტუის მცველ[ნი] კიდე არიან ესენი. გიორგობას 240
 კარზედ მოვლენ და თევდორობამდის კარზედ არიან. რაზომიც
 დიკლვის, ერთისაგან კიდე, უველასა შიგან[ი] მონადირეთ არის
 43 ძაღლთა სახარშოსა, ტუაი მათი. გაშვებისა ჟამსა სამ-სამი იეთარი
 მარაიებს, კორციელისა კვირიაკესა ექვსი ტუ[ა]ვი. თევდორობის
 მეორეს დღეს ძაღლი დასწერენ. და რომელიც მწიგნობარი დას- 245
 წერს, ოთხსა ანუ სამს ძაღლსა მეფისად გარდაუყენებს. მეტე მწი-
 გნობარი გამთირვეს ერთს ძაღლსა, ბერძელი უნდა იუ მწევარი. და
 თორმეტ-თორმეტი ძაღლი სამ-სამი მონადირე წავა საკვებაგად, და
 მონადირეთ გაუშვებენ. ორშაბათს მეორეს ღამშრას მონადირენი
 შეიქმენ, მეფეს წინაში მიიღებენ, და ცოლსა მეფისსა და შვლთა, ვე- 250
 ზირთა და მოღარეთა ეველას მიართმენ. მეფე უბრძანებს ჰურსა, ღვი-
 ნოსა და ფურ-ბერწსა. ეგრეთვე დედოფალიცა უბრძანებს. ვეზირნი და
 მოურაენი ეოფელნივე მასცემენ ჰურსა, ღვინოსა და საკლავსა. საგან-

226,5 მწგ. 234,3 სამოშაოს. 214,3 კესა. 246,1 დასწერეს. 246,6
 მწდ. 250,7 მწგისა.

1) წინეთ წერებულა: „მეღვინეთ“, შემდეგ ეს სიტყვა წაუშლიათ და
 ქვემოთ მიუწერიათ: „მეჭორჭლეთ“.

მგებოს მექიფსა და სდღინის მექიფსა და გამცემარსა იაფებენ უო- 44
 255 ფელსა. და თუ მისცემენ ჰურსა, ღვინოსა, და საკლავსა, აღარას აწევენ,
 მაგრამ იგინიან კარგად დაიხიზუნან და ღამნარს ანიებ[უ]ლსა მკარს
 შეიღებენ, ეგრე მტრგვალს დაბმენ. ვისცა ავად მიუცემია, ანუ ჰურად
 ავადია, აგინებენ და რაც უარესია. საწოლსა მეგრე დიდსა დარბაზო-
 260 ბასა ზედა ქვე ვერ დაჯდების, ითვალვინ და საწოლსა წაფა და წინ-
 მწოლსა მიაუ სათვალავი და მუნ სჭამენ. და ზოგთა ვი[ც]თმე ასრე
 უწერა, ვითა ტრაპიზონელ[ნი] და შარვან-შანში და სომეხთა მეფე რა
 მოვიდნენ, საჯდომი ერთი [არ] არის ოთხთავე. მამა არსენ იუფლოთელი,
 ეგეთი კაცი, მტუქანი როგორ ეკების? ამა შაირსა არა იგი იტუქს:
 „გვინ (sic) ნაჭარმაგვეს მეფენი თორმეტნი ჰურად ჩაესხნეს“. მაშინ
 265 ორნი ოსთა მეფენი და კახთა მეფე და ალვანთა მეფე, წ[ა]ნართა მეფე,
 სამნი ტაოელთა მეფენი და სომეხთ მეფე და ტრაპიზონელნი და
 შარვან-შაჰენნი, ესენი ჩაესხნეს ნაჭარმაგვეს და თორმეტნი¹⁾ დასხდეს, 45
 და ოთხნი რად ვერ დაეტოოდეს?

21.

ამ ოთხთაგან ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ-
 270 მოძღვრისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭეოინდელისა
 ზემოთ ეს თუთ მართალია მუნ მათი, მაგრამ მე ვიცი ჰატრონისა
 ბრძანებად, რომე ოთხნივე დაისხმიან დიდრთანთა სკამითა, მას ზედა
 ოქსინოებითა და სასთაულოთა, წინა ტაბლუებითა და ზედა ტაბაკითა.
 და რამ ზედა სამი ჯამი მეფისა წინა დაუდგან, ექვსი ჯამი მათ წინა
 275 დადგან. აქათ დარბაზსაც სდგმიდენ მწდე განაღამცა თუთო ადგა:.

22.

მწდე ჩვენთაცა დარბაზით ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღ-
 ვარსა, კათალიკოზთა, ჭეოინდელსა და სამთა გეზირთა: ათაბაგსა
 ამირ-სპასალარსა და მანდატურთ-უხუცესსა;

254,8 აფუპნ. 255,1 უსა. 250,6 ოვლვენ. 262,8-9 არსნ უუღე-
 ლი 263,2 კცი. 266,2 ტოელთა. 267,1 შარვან შალენი. 271,9 კცი
 273,5 გაბლუბთა. 276,2 ჩნთაცა. 277,1 მოძღვართა.

1) თუ ტრაპიზონიდან და შარავანიდან ორ-ორი მეფე ვიანგარი-
 ზეთ, მაშინ ცამეტი გამოვა, ამიტომ ან „შარვან-შაჰენნი“ ან „ტრაპიზო-
 ნელნი“ მხოლოდობით რიცხვში უნდა იყოს.

23.

მოდღჷართ-მოდღჷარი დარბაზს აწვიონ, და შინაური დარბაზის
 46 ერი უნდა, და ერთი ჟორი და სამი ცხენი მოდღჷართ-მოდღჷრისათჷს 280
 და ორნი მისთა მოწათეთათჷს. მოდღჷართ-მოდღჷრისა, კათალიკოზთა
 და ჭეოინდღისა, რაჲ დარბაზს მოვიდნენ, წვევა სამთა საბატოთა
 დარბაისელთა სწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია, და პატრონი-
 საგან არ მასშია, მისმან კეთილმანი და აღის ჭაღას, ოდეს მათი
 შვილი მოვიდა, შეიყარნეს, კათალიკოზ[ი] თანა ჭევა და აღს ეკლე- 285
 სიის კარს დგა. და რაჲ წვევის ჟამი მოვიდეს, სწოლის მწიგნობარი
 ინსარიძე პატრონი[ი]ს წინაშე დგა, და პატრონმან ბ[რ]ძანა: „ვინ უწეის
 კათალიკოზით?“ და მიბ[რ]ძანეს მე: „ვაწვეო“. ამის სიტყჷსათჷს სოფრო-
 მისიძე იტყჷს: „და შეორეს წელს ეგრე ბ[რ]ძანა: „ამირეჟიბს მართებსო
 ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევაო“. მაშინ ამირეჟიბი ქვა- 290
 ბლიძე უტემურად იუო, და არა იუო მანდა:.

24.

აწ ვინათგან დაუწერია, აწვიოს სწოლის მწიგნობარმან. მო-
 ძღჷართ-მოდღჷარი შევიდეს და ეთაუვანოს მეუესა და მერმე მეუეცა
 47 ეთაუვანოს. კელნი სრულად დასხნეს ნატაკს ზედა და მომგრგვალეობით
 ეთაუვანოს, გინა დამრუდებით. მეუე ნოხთა ზირსა მოეკებვის და 295
 მოესაღმოს: „მოახსენე, ბრძანასო“. წავიდეს და მარჯვენით გარდადგეს
 ახლო. კათალიკოზი და ჭეოინდელიცა მანვე აწვივნეს. ეგრეთვე კათა-
 ლიკოზი, რომელიც მოვიდეს, ეგრეთვე ეთაუვანოს და მეუემანტა
 ეგრევე კელნი დასხნეს დამრუდებითცა, გინა ნოხსა ზედა მესამედი
 წამოიაროს. და მითვე წესითა ჭეოინდელსა და მათ სამთა ვეზირთა 300
 აწვიოს. ეჟიბმან, რომელიც იუოს, შევიდეს, ეთაუვანოს მეუესა, და
 მეუე ეთაუვანოს, და ნებნი ნახევრამდას დასხნეს დამრუდებით. იგი
 მეორედ კვლავ ეთაუვანოს, სამი ბიჯი წამოი[ა]როს მეუემან. აკოცოს,
 და უკუდგეს, და მარჯვენიო ახლოს იუოს:

25.

305 მეტყველებო-უხუცესი საჭურჭლის ნაცვალმან აწვიოს, მსახურთ
 უხუცესი—მესაწოლეთ უხუცესმან. რა ეთაყვანოს, მეფემან თითინი ნოსსა 48
 { ზედან დასხნეს და იგი მეორედ კვლავ ეთაყვანოს. მეფემან მეორედ
 თაყვანებისთჳს სამთა გეზირთა უფრო, და ამ გეზირთა ორთა უმდაბლეს
 კელნი აღუწერას, და ესე ორნი გეზირნი სწორად, ვითა ის ზემონი
 310 სამნი სწორად, და ამილახორიცა ამ ორთა სწორად ნასოს მეფემან:.

26.

რა სწორად ენისკონობნა მოვიდენ იმიერით, იშხნელი, მაწევე-
 რელი, ანჩელი, მტბევარი და გოლგოთელი, მათ რაჲ ეთაყვანენ, კელნი
 მეფემან ნოსთა ზედა დასხნეს, იშხნელისთჳს უფრო მდაბლად და
 ორი ანუ სამი ბიჯი წაშლიაროს და მოესაღმოს, და ამ სხუათათჳს
 315 სწორად ნუ დაიდგინს:.

27.

ამიერი ბედიელა მოსაფლავება და ქუთათელი მოსაფლავებ არის.
 დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერძენთა მეფე გააქცია, მისსა
 საეღარსა შიგან არის. მეფენი დალოცვიან, და ოდეს ჰირველ ვახტანგ 49
 დალოცეს და მერმე კოსტანტინე, დამარცხნეს აფხაზეთის კათალი-
 320 კოზი და ქუთათელი იოვანე. ქუთათელმან ასე თქვა: „თუ აწ ორჯელ-
 სამეფრ ჩემს საეღარსა შიგან ორნი მეფენი დალოცვილან, და არ მე-
 მართლები, გურგენი ანუ სკინტრა ჩემს საეღარსა შიგან არ დასდეს“.
 და მერმე გეზირთ და ერთობაღთ ღაშქართა თქვეს თუ, „ქუთათელი
 უმართლესა“. და სკინტრა ქუთათელს გაუხინეს, და მონება აფხაზეთის
 325 კათალიკოზმა, და ქუთათისის ღმრთის მშობლის წინ სამსტყელი მო-
 ქედეს, და მით ერთობ საბატო არის და იშხნელის სწორი ჰატივი
 მართებს:.

28.

სხუათა ეპისკოპოსთა, კაცი ჩანს, ვითარი მონაზონა იეოს, ანუ ვითარი კაცი, და ზოგთა უირო და ზოგთა უირო. მტბევერსა
✓ ზედა დარბაზს მისსა საჯდომსა უკანით მისსა მოღარეთ-უხუცესსა 330
50 ფარი და კმალი აქვს უკანით, ამაღ რომე ერისთავიგ არის შავშეთისა.
ძღვენი საწელიწდისთაო ერისთავთა, ქართლის ერისთავისა, სამცხის
სანასლარისა ჩანს. დადიანასა სამი ცხენი, ორი უკეთესი და ერთი სა-
ტალახე. ამირ-სპასლარის—ბურთი, ჩოგანი, ცხენი უკეთესი მოი-
ღოს საკანშეგობსა, და საღვინის კელისუფალნი ვერას მიიღებენ, 335
ვერცა მანდატური არგანს დაიჭირავს. გელათური ძღვენი: საჭარმაგო
სეუისკვერი, სამი შუკანული ღვინო, ზეთი და სატალახე ცხენი
ფიცხლავ მოაგებონ საქრისტისშობოთ მომავალსა:.

29.

გარეჯული ძღვენი: კაპარი, კალამი და ცოტა ძღვენი, ცოცხი
კარგად დაწობილი ამ ცაგხთ ფარეშთ-უხუცესი აიღებს, ჰურობას 340
უკანით ნახსა გარდმოგვს მკეთის წინაშე, ოდეს წესია. და უდაბნოთა
საწელიწდისთაო არ მართებს. სანახავი ძღვენი: ლეღვი კეოტსა ზედა
51 დამუელი, ჩურჩხელი, ორთა კაცთა ქონდეს, ნეში, ნევი, თუთიუბო,
აღარდენი და ბოწეული, თორმეტი თაფლის ქვეერი, სადალორი.
ორთა ძმათა კმა-კეთილთა და კარგთა მკითხეულთა წინამძღვარი გა- 345
მოარჩევს, დარბაზს მივლენ ორშაბასსა ჰარმარხვასსა და სამხრის
ლოცვასა ზედა, ფესდმენსა აიღებენ. და რაჲ სამხრისსა გამოილო-
ცვენ, არცაჲნი უდარბაზებს. თუ იგინი მკეთეს კითხვენ, მეფე იფრასა
და სადგომსა გაუჩენს, ამაღ და სანატოოდ ამოთიებს აღვსებისა ორ-
შაბათსა, რაჲ გამოილოცონ, არცა დაუახოებიან, არცა რას იტყვან, 350
შესხდებიან და წავლენ. ორსავე სამკროსა თუთო იქნების, როცა ას-
სა თეთრსა ჩაფლასა გაუეზავნის მეფე. დასრულდა დარბაზის წესი:.

ერისთავნი და კელის მქონებელნი დიდისა თამარ მეფისა:.
 რომელიცა განაჩინა და ერთნებითა შჯასავე სამეფოსა დიდებულთა
 335 ბ[რ]ძანა დამტკიცებად ჭეოინდელად, მწიგნობართ-უსუტესად და ვეზი- 52
 რად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფის ანტონე გლონისთა-
 ვასძე, კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონათჳს სჯანი, ერთგული და
 შემცნებელი საურავთა. და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მკარგძე-
 ლი, კაცი გვარიანი და აღზრდილი ლაშქრობასა შინა, და უბოძა ღორე
 360 სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა. და განაჩინა და უბოძა ჭია-
 ბერს მანდატურთ-უსუტესობა და უბოძა არგანი ოქროსა კელთა
 მისთა და შიასაცვეს საფრამანგი ტანსა მათსა და დასვეს სელებითა
 ოქრომჭედლითა რომელიმე მარჯვენით მისა და რომელიმე მარცხე-
 ნით. და კუალად უბოძა მეჭურჭლეთ-უსუტესობა დიდსა და გვარიანსა
 365 კაცსა კახაბერსა ვარდანისძესა, და მსახურთ-უსუტესობა ვარდან და-
 დიანსა, და ჩუხჩარებობაჲ მარუშინსა, ძესა ჩხჩურეხისასა. და უბოძა
 ავილახორობა გამრეკელსა თორელს (აქ აკლია ერთი რვეუ-
 ლი, ანუ ექვსი ფურცელი).

31.

. . . აქვს, კელთა ზედა იბრუნებს, ქვე ვერ დაიბიჯებს. შირის 53
 მწედ საჭურჭლის ნაცვალი, მეღვინეთ-უსუტესი. ზარდახნის მწიგნო-
 370 ბარი საწოლის მწიგნობრის გვერდით დგას. ეგრეთ საწერელი აქვს
 დღიასა საგა[ნ]მკებოსა მექიფესა და საღვინის მექიფესა. ესე უოველნი
 შირის-შირ დგანან. სხვანი მწიგნობარნი ოცდა ოთხნი საწერლებით
 ჭეოინდელის მკარს. მერიკე და მანდატურნი ამირეჯიბსა და მესტუმ-
 რეს უკანით დგანან. დიდი დროჲს კარის შემოსავალსა დგას. მერემეთ-
 375 უსუტესი მკარსა უთქს და მკარსა საგდებელი აცვია და მერემენი უკან
 უდგანან. ზარდახნის უსუტესი და მსახურთ-უსუტესი მკარსა დგანან:.

32.

აწ ესე მოძღვართ-მოძღვარი, კათალიკოზნი და ჭეოინდელი,
 ათაბაგი, ამირ-სპასალარი ქვე დგანან თავის ადგილსა. ეგრეთვე მეჭურ-

54 ჯგუფი-უბრუნებელი, მსახურთ-უბრუნებელი, ამილანობრივი, ეგრეთვე შეპირებული-
უბრუნებელი, ამირ-ჩქარი. ამას ზედა ეპისკოპოსნი ქართლის კათალიკო- 380
ზისავე, გელათელი, ქმნი გარესჯგუფი და თორმეტნი უდაბნოთანი,
გითარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარს სუფრასა:.

33.

აწ მეფე უბრძანებს მანდატურთ-უბრუნებსა, იგი არგანსა დაადგებს
და ამირეჯიბი არგანს ადგებს. მანდატურთ-უბრუნესი ტახტ[ი]ს წინ მიდ-
გების: „პური მოიღეო“. მანდატურთ-უბრუნესი მობრუნდების, არგან[ს] 385
გამოუღების და პურ[ი]ს წინათბას იურვეებს. და რაჟ ამარეჯიბი და
განმგეთ-უბრუნესი გავიდნენ, კათალიკოზნი, მოძღვართ-მოძღვარნი,
ჯეოინდელი, ათაბაგი, ამირ-სპასალარი და, გინც ქვე სხედან, უო-
გელნი ზე ადგებიან. პატარა ხანი გამოვიდეს, მეფე აწვევს კათალი-
კოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჯეოინდელსა, ათაბაგსა და, ვისცა არ 390
უბრძანებს, ვერავინ დაჯდების, ვირემდო სეფეს ტახტს არ დასდგენ.
ტახტს მანდატურთ-უბრუნესი და ამირეჯიბი დასდგენ. შაჰმადის განმ-
გეთ-უბრუნესი მიიღებს კოზმანჩქითა. უნდა ოქროს ტახტი შეაყუდ
55 ურთუმელი იუოს. ზედ შექნილითა თვალ-მარგალიტინი, შიგ მა-
რილი იუოს. ზედ ერთი კოვზი ბროლისა, ტარი მოჭედული, ხალასის 295
თვალს ზედ იუოს და ერთი ატლასის ჩილანი ზედ ისხდენ. მოღვრეთ-
უბრუნესი ადგების, მიიღებს მსახურთ-უბრუნესი, და იგი მიიღებს. აწ
მანდატურთ-უბრუნესი მივა და თ[ა]ვის ადგილს ქვე დაჯდების. ამი-
რეჯიბი კათალიკოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჯეოინდელსა, ამათ
წინ ტახლს დასდგენ, და ზედ ტახტს იგი დაუდგამს. ეს ოთხნივე 400
ადგებიან და თავმოდრეკით კელთა ტახ[ა]კზე დასხმენ, ამირეჯიბის
ეთაყუანებიან. ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა და მანდატურთ-უბრუნესსა
ტახტს ეჯიბი დაუდგამს ადგებიან¹⁾. განმგეთ-უბრუნესი მონაზონთ ოთხ-
თავე სამ-სამის ჯამით, ეგრეთვე სამთა ვეზირთა ითვალავს, და მერვე
ამირეჯიბი და განმგეთ-უბრუნესი დასდგებიან, და მუქიფი ითვალავს 405
56 სსჭათა ჯე ხორბო ოროდითა ჯამითა, პირის მწეს რაჟ მეორეს ჯიქის

362,1 გ ა. 1888 3 ამილანსასალარი. 398,8 გ. მეო 397 1 უბრუნესი, 408,6 გ. მეო

1) აქ აღბრუნებულია ფრაზა „და ეფიბს არაყვანებიან“.

გამოუღებს მეფე, ანუ მესამეს, სათვალავსა შიატანებს, და დაჯდება
 ამირეჯიბსა და განმგეთ-უხუცეს[ს] თანა. და სმნივე ერთად დასხდებიან.
 საწოლის მწიგნობარი მსახურთ-უხუცესი[ს] გვერდით ზის. და რაჲ
 410 სუფრა დაუფინონ, კელისუფალნი ესე, რომე ზემოთ დამიწერია, ვინც
 სხედან შეაბჯრეთ-უხუცესსა პირდაპირ, ზარდახნის მწიგნობარი და მას
 ქვემოთ მწიგნობარნი, დასხდებიან პირისპირ. და იქით სხვანი კელის-
 უფალნი და კელოსნა. [სა]სახლის დიდებულნი ჩასხდებიან, სუფრის
 ბოლოს მერემეთ უხუცესი და ფარეშთ-უხუცესი სხედან, და მათ ქვემოთ
 415 მეფიანიბენა. მაგრამ სუფრაზედ ჭაშნაგირი ზედ[გ]ას ოქსინოსა ზედა
 ცაღკესა, და იგი წინამდგომა ტახტსა ზედა დგანან. ჭაშნაგირს კე-
 ლის მანდილით ცოტა ჩამჩა აქვს. რაჲ საჭამადი წამოაყენონ, ჩამხით
 ამოიღებს და კელსა ზედა დაისხამს და შეხერეტს და ეგრეთვე ღვი-
 ნოს... (აქ ორი ფურცელი აკლია).

34.

420 პირმშობაჲ მან მიიღო. და ოდეს აკურთხეს, არ მაგად აკურ- 57
 თხეინეს, არ მოელის კათალიკოზსა, რომე არაფი[ქი] ქვეშეთ შექმო-
 დესო. ვარქვე, და ადილნეს ორნივე კათალიკოზნი: „არა მე მმარ-
 თებსო, არა მეო“.

35.

აწე ვიწყოთ შეკმაზვა მეფისა და ვთქვათ ვეზირობისა რაჲ მუფე
 425 შეკმაზოდეს, ტახტი მსახურთ-უხუცესმან დაიჭიროს, პირის მანდილი
 მესაწოლეთ-უხუცესმა, წეალი მოღარეთ-უხუცესმან დაუსხას, ტანისსა-
 მისი მსახურთ-უხუცესმან ჩაღვას, დიდი მესაწოლეთ-უხუცესმან
 შეუკრას. მუკლთ დაურით ქუდი მოღარეთ-უხუცესმან მიიღოს.

36.

და თუ ვეზირობა იყოს, მათ მოახსენონ ჭეოინდელს¹⁾
 430 და ათაბაგსა, ამირ-სხასლარსა, მეჭურჭლეთ-უხუცეს[ს]ა, მსახურთ-

421, 6 არგ.

1 ამ სიტყვით დედანში იწყება ახალი მუხლი, მაგრამ ჩვენ წინა მუხლიდან
 მიუმართეთ ექვსი სიტყვა, ვინაითგან აზრით ეს სიტყვები ამ მუხლს ეკუთვნის.

უხუცეს[ს]ა და ამილახორსა. დაჟინოს ორხოვა. ფარეშთ-უხუ-
ცესმა მომცრო და ზედ სასთაული დადგას. დაჟდეს მეფე მას
58 ზედა. მოიღონ სუფრის ნოხი და მომრგვალებით დაფინან პირის-
პირ. თავსა სუფრის ნოხისასა სელნი დადგან. მსახურ[თ]-უხუცესმან
„ბ[რ]ძანეთ“ თქვას. ჟაღაბი გააუაროს, ჭეოინდელი ნოხთავე პირს 435
მიბრუნდეს, ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა მოახსენონ, მობრუნდენ,
ეგრეთვე მეჭურჭლეთ-უხუცესსა. ჭეოინდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი
ახ[ა]ლია. ჭეოინდელისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ[ს] მწიგნობართ-
უხუცესობა ჭეოინდლისა, გასულა ათაბაგი დიდი და საბატო და
ძვრად ოაქსში იქმნების. ჭეოინდელს ქვემოთ ნოხთა ზედა ათაბაგი 440
და ამირ-სპასალარი დასდენ. ამირ-სპასალარი საბატო ვეზირი არის
და თავადი ღაშქართა და უმისოდ ქვეყანა არ გაიცემის, არცა ვინ სამა-
მულოდ შეიწყალების, და პატრივი მისი და მანდატურთ-უხუცესისა
სწორი არის, და ესეც აქნების, რომე ორივე ერთსა ქონდეს. და
უფრო შანშეთ სახლისა არის. ესევე ორივე კელი ერთსა აქვს, და თუ 445
59 ორთა. მეჭურჭლეთა-უხუცესი ძველი ვეზირი არის საბატო და ვინ
ამ[ა]ს იტყვს: მსახურთ-უხ[უ]ცესი მანაგელი რუსუდან მეფეს შეუუგა-
ნია სავაზიროსა და ვაჩნაძე შეუუგანია:.

37.

აწე მსახურთა უხუცესი მეჭურჭლეთ-უხუცესისა გვერდით ზის ვე-
ზირობასა ზედან. ამილახორსა მათ უკანით ვითა ზესკამი უთქს და გე- 450
ზირობა ესმის, და იგი აზრას იტყვს, რასაც არა ჭკითხვენ. და რაჟ [ჭ]კით-
ხონ, მაშინდა მასუხს იტყვის:.

38.

საწოლისა მწიგნობარი ჭეოინდლისაჲსა დგას კედლის ძირსა,
საწერელი აქვს თავისი, ამირეჯიბი შუაზედ, ამილახორი ცალკე დგას
და კელთა არგანა აქვს. შესაწოლეთ-უხუცესი საღაროს კარის გამო- 455
სავალსა დგას გარეთ, მეფის ზურგით მოღარეთ-უხუცესი საღაროს
კართა შიგან დგას გამოსავალსა. და მერმე გინც უნდა[თ] შეაბჟრეთ-უხუ-
ცეს[ს]ა, განმგეთ-უხუცესსა, საჭურჭლის წადვალსა, მესტუმრესა,

ზარდახნის მწიგნობარსა, და ვინცა კელისუფალნი სამოციქულოდ 60
 460 უნდათ, შეასხმენ და გაგზავნიან. ეგრეთვე მწიგნობარს ჭეოინდელი
 გარდასცემს და ასწერენ და იურვიან, რაც სსაურგო იუოს. საწოლის
 მეკრე კარს გარეთ არის, ზურგი შემოუქცევია კარით, ან გამოუხ-
 შავს, კელთა არგ[ა]ნი აქვს, ქვე ზის, და ვისცა უბრძანებენ, შემოი-
 ევანს. მერიგე შორსა დგას, და მანდატურნი გარეშეშო შორს დგანან.
 465 და ვისცა არ უბრძანებენ, არვის მიიუვანენ სიხლოეს:.

39.

აწ პირველ ხოლო ღმრთის კამს პატრივი: ვინათგან რუკვე არა
 იე მანალაშენოს სახლი, ცუდად შერებიან მაშენებელნი მასნი¹⁾. სა-
 წოლისა ღმრთისმშობელი თვთ საწოლსა სვენებია და მის წინაშე
 მისთა მვედრებულთაგან კნთების სანიადაგო სანთელი და კანდელი.
 470 მცველი მისი მესაწოლე არის, იგივე, რომელი წინამწოლი არის მე-
 ფისა. ძელი ცხოვრებისა ველსა კარვით დგას, და კარავი განაღმცა
 სეფე იუო. ეკლესია კარკისა და სხვანი ხატნი ზა... (შემდეგ აკლია).

462,9 გამოუხშვს. 464,3 შსა. 466,2-5 პირლ ხ'ლ'ის კმის. 471,8
 გრგოთ. 472,6. სხა'ნი.

1) ფსალმუნი 128,1.

საკუთარ სახელთა, კელისუფალთა და ზოგიერთ სიტყვათა ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

ა

აზნაური - 94, 126.

ათაბაგი „მამა-ბეგი“ (თათრულად),
ჰყონდიდლის შემდეგ პირველი ვე-
ზირი მეფისა (1212 წლიდან დაწყე-
ბული) 277, 378, 388, 390, 402,
430, 436, 437, 439, 440.

ალარდენი—ბროწეულის ქერქი (ჩუბი-
ნაშვილი) 344.

ალვანთა მეფე—265.

ალიზ ჭალა, ალი—სოფელია ქართლში,
ალი სოფელია კიდევე სამცხეში 284.

ალის ეკლესია—285.

ალამი ალამი, პატარა დროშა 202 203.

სეფე ალამი—სამეფო ალამი 203.

ალყა—პატრონი 149.

არაფი[ქი]—მღვდელმთავრის შესამო-
სი (საბა) 421.

არგანი—საბჯენელი ჯოხი 336, 361,
383, 384, 385, 455, 463.

ამიერი—316.

ამილახორი—შტალმეისტერი, ამირ-სპა
სალარის თანაშემწე 28, 34, 41, 182
—183, 193, 310, 379, 431, 450, 454

ამირა—ქალაქის ამირა 174.

ამირ-ჩქარი — შიკრიკთ-უზუცესი 191,
380.

ამირ-სპახალარი — მხედართ მთავარი,
თავადი ლაშქართა 41, 91, 177, 181,
183, 189, 278, 334, 378, 388,
402, 430, 436, 441.

ამირ-ეჯიი — ეჯიბების უფროსი, თა-
ვი. 43, 77, 80, 83, 289, 290, 373,
384, 386, 392, 398—399, 401, 405
408, 454.

ანტონე გლონსთაგისძე—ჰყონდიდე-
ლი, მწიგნობართ-უზუცესი და პირ-
ველი ვეზირი თაჰარ მეფისა 356—
357.

ანჩელი ანჩის მღვდელმთავარი 312.

ახსენ იყალთოელი—იყალთოს ეპის-
კოპოსი დავით აღმაშენებელის დროს
262.

აფხაზეთის კათალიკოზი—270.

აღვება—აღდგომა 37, 41, 205.

აღთვალვა—თვალის გადავლება, და-
თვლა 10—11.

აჩუხჩი—სამეჯინბოს მოხელეა 191,
212, 214.

ბ

ბარგის უზუცესი—ბარგის გამგე 129
—130

ბასილი ბერძენთა მეფე—317.

ბაღდადუი—ბაღდადური 134

ბედილი — ბედიის მღვდელმთავარი 316.

ბეჭედი—106.

ბეჭედი ხახიგლე—სიგილზედ დასაკი-

ღებელი ბეჭედი ტყვისა 107.

ბეჭედი საგახსნითე—107.

ბეჭედი ფალელი თელიანი ბეჭედი 105

ბოძალი შეშა—ოკაპი ჯოხი 154.

ზ

განმგეთ-უზუცეხი— 48, 95, 387, 392
—393, 403, 405, 408, 458.

გამოსაჩენიერი—ლია ქალაღი გან-
კარგულებისა 73.

გამრეკელი თორელ — ამილახორი თა-
მარ მეფისა 367.

განღამცა—დიღ ც 20, 70, 160, 275

განცხადება—ნათლის-ღება 18.

გარეჯა—დავით-გარეჯის უღაზნო 140

გარეჯული ძღვენი—339.

გარიგება—განწესება, წესრიგი 1.

გელათი—57.

გელათელნი—381.

გელათური ძღვენი 336.

გიორგი მეფე —გიორგი III, თამარის

მამა (1156—1184), 33. გიორგი I

(1014—1027 317.

დ

დაბარჩამი—ცული (?) 201

დადიანი—დადიანი, სამეგრელოს თავა-

ღი, სამეგრელოს ერისთავი 333.

დალოცვა კურთხევა მეფისა 318.

დარბაზი—მეფის სასახლე 275, 330,
346, 352.

დარბაზობ —მრღება ვისიმე მეფის მი-
ერ, აუღიენცია 25, 28, 188. დარ-

ბაზობა დიდის წესითა და უმცრო-
სითა—26.

დარბაზიელი—მეფის კარის კაცი 283.

დარაჯა—135—136.

დროშა დიდი—20, 23, 24, 374.

დუკატი—ფული ბიზანტიის მეფის კო-
სტანტინე დუკისა 112, 113.

ე

ეპისკოპოზნი—311, 328, 380.

ერიხთავი—332, 355, 348.

ერიხთავი წავშეთიხა—331.

ეჯიბი—60, 403.

ვ

ვარდან დადიანი—365—366.

ვარდანისძე კახაბერი—365.

ვაჩნაძე—მანაგელი, მსახურთ-უზუცესი
რუსუღან მეფის დროს 448

ვახტანგ მეფე—318.

ვეზირი—100, 148, 156, 277, 300,
308, 309.

ვეზირობ —ვეზირთა ბჰობა სახელ-
მწიფოსაჰმეებზედ მეფის თავმჯდო-
მარეობით 424, 449—450.

ზ

ზარდახნის უზუცესი—193—194, 211,
212, 376,
ზარდახნის მწიგნობარი—39—40, 65,
195, 204—205, 369—370, 411, 459.
ზარდახნის მოღარე—208, 209—210
ზარდახნის მეჯინიბე—208.

ზედა - მდგომელი — თავზე მდგომი
„ადიუტანტი“,—60, 62—63, 82—83
105—106, 175.
ზანზალაკი—პატარა ზარი 118
ზვარი — 71, 232, 234. 236.

თ

თამარ მეფე—33, 353.
თუთუბო—179—380, 343.

თეთრი—ვერცხლის ფული 243, 852.
თორმეტი უღაზნო—381.

ი

იმიერტი—311.
ინახარიძე—საწოლის მწიგნობარი 286
—287.
იკუნეელისძე მანდატური, აზნაური 94.

იმერეთი—238.
იოვანე ქუჩათელი—320.
„შხნელი“—იშნის მთავარ-ეპისკოპოსი
311, 313, 326.

კ

კახიწი—საწყაფი ხორბლისა. სამი კო-
დი, გინა საჟი გრივი ე-ეთნიმე ათს
კოდს ერთ გრივათ იტყვიან (საბა)
—85
კათალიკოზი—277, 285, 288, 297
297—298.
კათალიკოზი აფხაზეთისა—319—320,
324—325.
კათალიკოზნი—277, 281, 285, 377,
380—381,, 387, 389—390 399 421,
422.
კანდელი—469.

კანჯრის კუდი—201.
კარი—მეფის სასახლე 1.
კახაბერ გარდანიძე — მექურქლეთ-
უზუცესი თაჰარ მეფისა 365.
კახეთი—289.
კახთა მეფე—265.
კეცა—ჩხირი, რომელზედაც ლეღვია
დაცმული 342.
კარძი—მხარე. იმის კერძ, შორს—იმის
მხარეს, მოშორებით 9.
კოშმანჩკი—დიდი ჩქიფი 393
კოსტანტინე (მეფე) 319.

ლ

ლამპარი—256.
ლამპრას შეკმნა—249.

ლორე სათაგადო—360.

მანაველი—ვაჩნაძე, მსახურთ-უხუცესი
რუსუდან მეფის დროს 447.

მანდატური—72, 74, 75, 83, 92, 93,
233, 336, 373, 464.

მანდატურთ-უხუცესი—მანდატურების
უფროსი 42—43, 71, 91, 177—178
278, 383, 394, 385, 392, 398, 402,
443.

მანდილი—134, 141.

მანდილი უღარო—219.

მანჯუგები—200.

მარუშიანი, ძე ჩახუტეხისა—ჩუხჩარე-
ხი თაძარ მეფისა 366.

მარკაფა—215.

მასტაკი—179.

მაფრაში—120.

მაშხალა—137, 149, 155.

მანრაია შიშრაპა—221, 231.

მაწვერელი—აწყური ეპისკოპოსი
311—312.

მრგვალი, მრგვალის დაბა—257.

მეაბჯრე აბჯრის მნე 31, 184.

მეაბჯრეთ-უხუცესი—მეაბჯრეთ უფ-
როსი 42, 183—184, 190, 193, 379
—380, 411, 457—458.

მეგოდრე—გოდორის, სკივრის ანუ ზან-
დუკის მნე 110, 113.

მეზვრე—236.

მეკამხეჩე დიასახლისი—ფურ-კამბე-
ჩის მწველავი დიასახლისი 98.

მეკირე—97.

მემაშხალე—153—154.

მენობათე—ნობათზე, დაფხედ დამკე-
რელი 20, 23.

მერიგე—წესრიგის მიმცემი 43—44,
92, 373, 464.

მერემე—რემას მნე 375.

მერემეთ-უხუცესი—მერემეთა უფრო-
სი 191, 374—375, 414.

მესარტყლე—სარტყელთა მნე 184.

მესაწოლე—მეფის საწოლის გამგე 125,
130, 470.

მესაწოლეთ-უხუცესი—მესაწოლეთ
უფროსი 42, 45, 101, 104, 106,
306, 426, 427, 455.

მესტუმრე—სტუმრის მიმღები მოხელე
43 85, 89, 92, 373—374, 458

მეტყავე—150.

მელვინე—74, 132, 237.

მელვინეთ-უხუცესი—მელვინეების უფ-
როსი 47, 74, 234—235, 369.

მეძღვანე—ძღვნის მიმართმევი, ძღვნის
მიმტანი 86.

მეკურკლე—საკურკლი, ზაზინის გამ-
გე, 60, 63, 66, 150, 176, მეკურკ-
ლენი ქალაქისანი 174, დარბაზს
მყოფნი მეკურკლენი 175,

მეკურკლეთ უხუცესი—მეკურკლეთა
უფროსი 44, 167—168, 229—230,
305, 378—379, 430, 437, 446, 449.

მეხელადე—10.

მეხელადეთ-უხუცესი—მეხელადეთ
უფროსი 10.

მეხილე—163

მეხილეთ-უხუცესი—მეხილეთ უფრო-
სი, სახილეს გამგე 102, 161—162,
163.

მეჯამე—49.

მეჯამეთ-უხუცესი—მეჯამეთ უფრო-
სი 49, 96.

მეჯინიბე—208, 209—210, 415. ზარ-
დანის მეჯინიბე—209—210.

მეჯლიში—დიდი პურობა, ლხინი; მე-

ჯლიშისანი 229, უმეჯლიშო 228.
მიმძლავრებული—დაჩაგრული ძალა-
 დობით, უკანონოდ 51.
მიხჯევენ—მისდევნ, მიჰყევიან, 126
 —127.
მისრატული—სამეჯინიბოს მოხელეა
 206.
მისრატულთ-უხუცესი — მისრატულე-
 ბის უფროსი 210.
მიშრაპა—(იხ. მაშრაპა).
მიხბევა — მიღება 14.
მკერვალთ-უხუცესი - მკერვალთა უფ-
 როსი 9.
მოგვი—მესტი, წულა, ჩუსტი 138.
მოღარე—სალაროს მოხლე, გამგე 47,
 163, 261.
მოღარეთ-ახუცესი მოღარეთ უფ-
 როსი 1, 46, 101, 104, 109, 110,
 396—397, 426, 428, 456.
მონადირე—11—12, 239, 242, 248,
 249.
მონადირეთ-უხუცესი - მონადირეთ-
 უფროსი 4, 25, 238.
მოსაფლავე—მეფის საფლავის მცველი,
 მეფის დამმარხველი 316.
მოყვენტუხულ—უნდა იყოს მოყვინ-
 დიზული, ესე იგი ყვინდიზის
 ბეწვით მოვლებული 5 (იხ. ყვინ-
 დიზი).
მოძღვართ-მოძღვარი — მასწავლებელ-

თა მასწავლებელი, მეცნერთა მეც-
 ნიერი 269—270, 276, 279, 280,
 281, 292—293, 377, 387, 390, 399.
მტვევარი—ტბეთის ეპისკოპოსი და
 შავშეთის ერასთავი 312, 329,
მყინვარიანი—132.
მყინვარი—133
მხახურთ-უხუცესი—მსახურების უფ-
 როსი. 1, 2, 45, 79—80, 100, 103—
 104, 116, 162, 177. 305—306,
 376, 379, 397, 409, 425, 427, 431
 434, 449.
მცხელი—470.
მუზატარი - მწნილი 97.
მუქაფი :იხ. მუქიფი).
მუქიფი,—ძღენთ მნე, ძღენთ გამგე.
 მეჩვიდმეტე საუკუნიდან ფეშქაშნი-
 ესი 45, 173, 232, 234. 235, 405.
მუშრიბი — ქალაქთა ბაჟის და სავაქრო
 გადასახადთა ამკრეფი და შემნახავი
 174, 178, 180.
მუხუდო—98
მწღე, **მწე**—მოსაჰსახურე, მიწოდებე-
 ლი პურისა, საქაშადისა 275, 276.
მწიგნ ბარი—წიგნის მცოდნე, მეცნე-
 რი 24, 38, 86, 114, 195, 245, 246,
 372, 412, 460.
მწიგნობართ-უხუცეს — მწიგნობართა
 უფროსი 335.

ნაფგი—343.
ნატი—147.
ნატაკი—პატარა ნატი 294.
ნაქარმაგვეგი—ადგილის სახელია სოფ.
 კარალეთთან, გორის მახლობლად,

264, 267 (იხ. საქარმაგეო სე-
 ფისკვერი).
ნებნი—ხელის გული 302.
ნობათი—დაფი, დავლი, ბარაბანი 23.

ო

ოზრეა ხალიჩა, ხავოიანი საფენი (საბა) 121, 431.
ოსთა მეფენი—265.

ოქსინო—ოქრო ქსოვილი ხავედი, გინა მისი ფარდაგი (საბა) 415.

პ

პატრონი—პატონი, უფალი, მეფე 283—284, 287.
პირის მანდილი—პირსახოცი 425.
პირის მელვინე—ლვინის მიმწოდებელი მეფისა 47.
პირის მწდე—სასმელ-საკმელის შიშვე-

თმევი მეფისადმი 231.
პიკმარხვა—დასაწყისი დიდ-მარხვისა 346.
პურობა—პურის კამა, ნადიმი 146, 340.

რ

რუხულან მეფე—თამარ მეფის ასული 447.

ს

სააჯო კარი—სასამართლო სახლი 30.
საგანმგებო—საგანმგებო, გამგებობისათვის დანიშნული სახლი 335.

საგანმგებო უხუცესი—საგამგებოს უფროსი. გამგებთ-უხუცესის ხელქვეითი 48—49.

საგანმგებო მუქიჯი—საგამგებოს ძღვნის მნე 48, 254, 371.

საგახსნიო ბეჭედი—107.

საგდებელი—საბელი შორით შესატყორცი რემათა შესაპრობელად (საბა) 375.

საგაზირო—სახელმწიფო სათათბირო სახლი, სადაც ვაზირთა ბჭობა ხდებოდა 166, 448.

სათვალადგი—407.

სათხილე—თხილის სატეხი იარაღი

157—158, 164.

სათიკარი—კრმლის ბუნიკი (საბას განმარტებით), მაგრამ აქ რკინის ჯოხს უნდა ნიშნავდეს 217.

სალარო—ხაზინა, სადაც ლარი, განძი ინახებოდა 1, 78, 101, 103—104, 112, 127, 166, 170, 171, 456.

სალარო მთლარე—სალაროს გამგე 110, 112.

სალამასური, ანუ სალმასური—სალმასი ქალაქია სპარსეთისა განთქმული აზერის კეთებით, 16 კილომეტრის სიშორით ჩრდილო-დასავლეთ მხრით ურმიის ტბისა, გზაზედ თავიზიდან აზრუმისაკენ (იხ. რუკა წიგნისა: Бартольдъ. Историко географическіѣ обзоръ Ирана. СПб. 1903). ეხლა ქალაქს დილმანს უწოდებენ.

ხოლო ხეობას სალმასი ჰქვია (ლარუსისი ლექსიკონი). გიორგი მეფეს, იამარის მამას, სალმასური ჯერცხლის ჯაჭვი სეფეთათვის (ებლანდელის ტერმინოლოგიით კაპერპერების ანუ კამერ-იუნკერებისათვის) შემოუღია, მაგრამ სალმასური ჯაჭვი მეფეთა ძვირფასი სამოსელის ანუ აბჯარის ნაწილიც ყოფილა: ქართლის ცხოვრებაში, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ გაიყვეს სამეფო განძეულობა ორმა დავითმა, დავით რუსუდანის ძემ და დავით ლაშას ძემ, სხვათა შორის სწერია: „ხოლო ჯაჭვი იგი სახელდებული სალმასური და თვალი იგი პატივცემული გვრდემლი და მარგალიტი იგი დიდი, რომლისა სწორი არავის სადა უხილავს, ესე სამივე რუსუდანის ძესა დავითს მიხუდა“ (ქარ. ცხ. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 677). თუ სალმასური სამეფო ჯაჭვი ისეთ მარგალიტის თვალთან არის მოხსენებული, რომლის მსგავსი არავის უხილავს, ეტყობა დიდ განძალ ყოფილა მიჩნეული 34.

ხამამულოდ—ხამულის მიცემა, ქიეშე-ერდომად მიღება 442—443.

ხამზარეულო—98.

ხამოციქულო—459.

ხამუქლე—მანდილი სამუქლე—ტექსტის მიხედვით უნდა ნიშნავდეს ფაიფურის ან ფაიანსის ქურკლის საწმენდს მანდილს, ვინაიდან იყო კიდევ საფუეკ მანდილი, ესე იგი ხის ქურკლის საწმენდი 219.

ხამკრო—ადგილი ეკლესიაში, სადაც მგალობელნი ღებანან 351.

ხამსხვადი—ლურსმანი, რომლითაც ქრისტე იყო ჯვარზე მიღურსმული 325.

ხამცხის სპასალარი—332—333.

ხამხრის ლოცვა—346—347.

ხანახავი ძღვენი—342.

ხანელეხელი—179.

ხარგის მკარგაძელი—ამირ-სპასალარი თამარ მეფისა 358.

ხარემოს ნაცვალი—რემათა (ცხენის ჯოგთა) უფროსი გამგის მოადგილე 49.

ხაჩმუზა—მაშია (საბა), სარმუზი—ქოში, ფოსტალი (ჩუპინაშვილი) 138.

ხახაგებლე—ჯორი, რომელზედაც მეფის საგებელი იყო აკიდული 128.

ხახაურე—საელო, განსაგებელი 176.

ხახახლის დიდებულნი—413.

ხახთაული—ბალიში 121, 432.

ხაურაგი—საზრუნავი, გასაგები 77, 358.

ხაფარეშო—147, 221.

ხაფრამანგი—362.

ხაფუეკ—მანდილი ხის ქურკელის საწმენდი 220.

ხაღინე—დაწესებულება, სადაც ღვინის შემოსავალი და ყოველგვარი საქმეები ღვინის შესახებ და ღვინის ქურკელი ინახებოდა 7, 9, 47, 229.

ხაღინის მოლარე—227—228, 217, 235.

ხაღინის კელიხუფადი—საღვინის მოხელე 335.

ხაღინის მუქიფი—საღვინის ძღვინს მნე 47—48, 254, 371.

ხახილე, ხახილე ტახაკი—157, 161.

ხახურაგი—119.

ხაწებელი—97.

ხაწოლის ღმრთის მშობელი—468.

ხაწოლის მწიგნობარი—39, 52, 59.

62, 64, 88, 283, 292, 370, 409, 453.

ხაწოლის მეტრე—136 258, 461—462.

საქარმაგო სეფისკვერი—სეფისკვერი, რომელიც ალბათ საქარმაგვის ზრძოლაში დაღუპულ გმირთა მოსახსენებლად იყო დაწესებული 336.

საქურტლე—სახლი, სადაც ძვირფასი ქურქელი და ხაზინა ინახებოდა 61, 77, 167, 178.

საქურტლი (ანუ საქურტლეთ) ნაცვალი 44, 45, 173, 305, 369, 458.

საქელი—ის რ:ც შეადგენს ყოველი მოყელის საგამგეოს 59, 61.

სელი—სელის ზეთი 149, 151—152.

სელნი—დასაკეცი სკამები 434.

ხეფე—მეფის კარის კაცი, კამჭარი ანუ კაჩერ-იუნკერი 31, 263—204.

ხეფე-კარავი—სამეფო კარავი 471-472.

ხეფე-ტაბაკი—სამეფო ტაბაკი 391.

სიგელი—87, 91, 114.

სიკისტრონი მოკაზმული ჯორი 129, 130.

სიკისტრა ხანი—117.

სიკისტროსანი ჯორი—126, 117.

სიღალღორი—საბას ეს სიტყვა ამონაწერი აქვს თავის ლექსიკონში ამრიგათ: „ალარდენი. საღალღორი. ლელვი და ბროწეული. განაჩენში“. რომელ წიგნს გულისხმობს საბა განაჩენად ჩვენ არ ვიცით, თუმცა საბას მიერ ზემორე მოყვანილი სიტყვები ჩვენს ძეგლშიც გვხვდება,

მაგრამ საზოგადოდ ლექსიკონის ციტატებიდან არ ჩანს, რომ საბა კარის გარიგებას იცნობდეს 344.

სკიპტრა—სამეფო ჯოხი, ფაენი (საპა). 323, 324.

სომეხთა მეფე—261, 266.

სომხითი—360.

სოფრომისძე—287—288. ჩვენ გვაქვს ხელში ცნობა ორი სოფრომისძის შესახებ. ორთავენი მოღვაწენი არიან ნარინის დავითის დროისა მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ერთი არას ზარდახნის მწიგნობარი გიორგი სოფრომისძე, რომელსაც დაუწერია 1290 წელს ვახტანგ თულაისძის სიგელი, დავით ნარინის მიერ ბოძებული (სიგელი ჯერ არ გამოგვიცია), მეორე არის დავით ნარინის მოძღვარი ილარიონ სოფრომისძე, რომელიც დავითს ოპიზიდან მოუყვანია და გელათს ქედის მთავარანგელოზთა ეკლესიაში დაუყენებია. დავითის მიერ ბოძებული სახარება ილარიონს შეუკაზმავს და ეხლა ინახება სვანეთში სოფელ ლამსხალის ეკლესიაში, და ცნობები იქიდან გვაქვს ამოწერილი.

სპასალარი—სამცხის სპასალარი 332—333.

ხუნდუზი—ზეწარი, სუზანი ტახტზედ საფენი აბანოში 121.

სუფრის ნოხი—433—434.

ბ

ტაბაკი—სეფე-ტაბაკი 36, 153, 138, 164, 223, 225, 226, 273, 393, 400 401, 403.

ტაბლა (ხონჩა) —7, 273, 400.

ტაოელთა მეფენი—266.

ტრაპიზონელი—261, 266.

ტერფი—29.

ტური—ტყვია 108.

ტყემალი—97.

ტუის მცველი—10, 240.

უ

უდაბნო, უდაბნონი—დავით-გარეჯის
უდაბნონი 341
ულუფა—ღვინის ულუფა 238.
უმეჯლისო—რაც მეჯლისის დროს არ

არის სახზარი 228
უჩოუშელი—თავ-დაუხურავი 394.
უხუცესი—უფროსი 180

ფ

ფარეში—მოსამსახურე, კამერდინერი.
ამ მნიშვნელობით სხვა წყაროებში
პირის ფარეში იხსენიება 101, 139,
142, 157.
ფარეშთ-უხუცესი — ფარეშების უფ-

როსი 101—102, 137, 147, 157,
340, 414, 431—432
ფანჯა—ფინჯანი 132, 218.
ფანარი—137.

ქ

ქართლის ერისთავი—332.
ქართლის კათალიკოზი—380.
ქარშიკი—არღანჩი, ბრტყელი საბელი
(საბა) 124.
ქაფა (ქაფი) ჯავშანთ საფარდელიე (სა-
ბა) 198.
ქაშანური—173.
ქვახლიძე ამირეჯიბი—290—291. მე-

ცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში,
დავით ნარინის დროს, ცნობილია
ამირაჯიბი ქობულის ძე ბე-
ლე (თ. ჟორდანიას, ქრ. II, გვ. 161).
ქათამი—88, 90, 176.
ქუთათელი—ქუთაისის მთავარ-ეპისკო-
პოსი 316, 320, 323, 324.
ქუთაისის ღმრთის მშობელი—325.

ღ

ღვინის მკრეფელი—75

ღვინ ხ ულუფა—238

ყ

ყაზარჩა—პატარა კაბა, მოკლე კა-
ბა (?) 4
ყათაჩი—ჯორი 128.

ყვანდიზი—ძვირფას ბეწვიანი ცხოველი
(რუსულად енот) 6.

შ

შიკვან-შანშე—261.

შიკვან-შაჰენნი—267.

შანშეთ სახლი — 445

შეკანული — ლეინის საწყავი 336.

შერაქისძე — 95.

შეშა — ხე, ძელი 99.

ჩ

ჩადრი — 145

ჩამჩა — 417.

ჩაფლა — ფეხსაცმელი, წალა, ქალამანი (მეგრულად ჩა ფ უ ლ ა და სვანურად ჩა ფ უ ლ ქ ა ლ ა მ ა ნ ი ა) და აგრეთვე საქალწმე ფეხის ქირა. ეს სიტყვა კარის გარიგებაშიც საჩუქარს ნიშნავს (ასსა თოფრსა ჩაფლასა გაუ გზავნის მგფე 100, 138, 352

396, 352

ჩახჭურები ჩუხჩერახი) — 366.

ჩახვ — ჩანთა (?) 66

ჩილანი გადასახურავე უნდა იყოს

ჩინური — 172.

ჩოგანი საბურთალო კავი (საბა) 334

ჩუნჩარებობაჲ ეზოს უხუცესობა (?) 366

ც

ციცხვი — კოვზია საბას განმარტებით. კარის გარიგებაში კი მოხელეა, რომელიც ეხლანდელი მეეზოვეს როლს

ასრულებს 165, 167.

ციცხვთ-უხუცესი — ციცხვების უფროსი 102.

ძ

ძელი ცხოვრებისა — 21—22, 29, 35, 471.

ძმანი გარესჯელნი — გარეჯის ბერები 381.

წ

წანართა მგფე — 265.

წინა-მდგომი — 416.

წინა-მწოლი — 135, 259—260, 470.

წლის თავი — ახალი წელი 10, 25.

ჭ

ჭაშნაგირი — საქმლის გამსინჯველი, სანამ მეფეს მიაბრძოლებდნენ, ღეგუტატორი 415. 416.

ჭიახერი — მანდატურთ-უხუცესი თამარის დროს 360—361.

ხ

ხაბაზი — მეპურე, პურის მცხობი 67.

ხადახი — წმინდა, შეურევენელი 385.

საში—უბრალო დაუმუშავებელი 199.
ხარგაი—ნაბდის კარავი (საბა) 144—
145.

ხილბა—ნახვა, დარბაზობა 143.
ხუცესთ-უხუცესი—უფროსი მღვდელი,
პროტოიერეი 37 38

კ

კელის მანდილი—კლსახოცი 417
კელის ნოხი—პატარა ნოხი. ხელში
დასაქერი 137
კელმანდილი=კელის მანდილი 219

კელის მკონებელი—მოხელე ხელჰწი-
ფისა 353
კელახანი--413
კელის-უფალი—410, 412 --413, 459.

ჯ

ჯავშანი საცხენე 200
ჯალაბი—სახლობა, მეფის სახლობა
435.
ჯარნახძე—მანდატური, აზნაურის გვა-
რისა 95.

ჯაპვი—ჯაპვის პეჩანგი 31.
ჯვარის მტკრთველი—ეპისკოპოსი ანუ
მღვდელი რომელსაც ჯარის წინ უნ-
და ეტარებინა (ხოველი ძელის ნა-
წილებიანი ჯვარი 21, 35, 37, 213.

სარჩევი

I წინასიტყვაობა .	I—XXXVIII
1 ცნობა ხელნაწერის შესახებ .	I—III
2 დრო კარის გარიგების შედგენისა .	III—IX
3 სად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძეგლის შესახებ ლიტერატურაში.	IX—XIV
4 ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კარის გარიგება .	XIV—XVI
5 რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კარის გარიგების შედგენისათვის	XVII—XXI
6 ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა .	XXI—XXVII
7 სასულიერო პირნი, კარის გარიგებაში მოხსენებულნი, და მოძღვართ-მოძღვარი	XXVII—XXXIV
8 მნიშვნელობა კარის გარიგებისა საქართველოს ისტორიის და სამართლისათვის .	XXXIV—XXXVIII
II გარიგება კელმწიფის კარისა.	1—20
III ხაკუთარ სახელთა, კელისუფალთა და ზოგიერთ სიტყვათა საძიებელი	21—31

